

LINKMENŲ TARMĖS FONETIKA

J. KARDELYTĖ

Garsų kiekybei žymėti vartojami šie diakritiniai ženklai:

1. Taškas viršuje iš dešinės garso ženklo pusės žymi garso ilgumą, pvz.: *i'ras, krú'mas* (*o, é, e* ilgumas nežymimas. Šie garsai tarmėje visada esti ilgi. Dvibalsių antrojo tvirtagalio sando ilgumas taip pat nežymimas).

2. Taškas apačioje iš dešinės garso ženklo pusės žymi pusilgį garsą, pvz.: *i.vė.nimas, su.nė.lis, lá.imæ., ké.iška, pí.lnas, kú.rmi.s*. Toliau su kirčiu pusilgiai *a, e*, vieni ir sudarantieji grynųjų ir mišriųjų dvibalsių pirmąjį sandą, pusilgumo ženklu nežymimi; taip pat nežymimi ir pusilgiai *i, u + l, m, n, r*. Pusilgį garsą rodo priegaidės ženklas.

3. Lankelis ant priebalsio rodo minkštumą. Minkštumas žymimas tik priebalsio, stovinčio betarpiškai prieš supriešakėjusį balsį, pvz.: *šáudas, žėbas* „žio-ulyš“. Visos priebalsių grupės minkštumas nežymimas, taip pat minkštumas ežymimas ir priebalsio, stovinčio prieš priešakinės eilės balsį (tik skyrelyje „Priebalsių minkštinimas“ visi minkštieji priebalsiai yra žymimi).

Garsų kokybei žymėti vartojami tokie patys ženklai, kaip lk, tik vienas kiek modifikuotas (žr. garsyną).

Be trijų lk vartojamų priegaidės ženklų (˘, ˙, ˚), darbe dar vartojamas ir idurinės priegaidės ženklas (˚), pvz.: *dú'mai, tróba.s, súolas, šiėnas*. Nekiriuotų skiemenų priegaidės nežymimos.

Neaiškus tarmės žodis paaiškinamas kabutėse, pvz.: *laukùs* „patogus“.

Skyrybos ženklai kaip lk.

Liūkmenų (liūkmenes; toliau – Lkm) tarmės plotas užima šiaurinę Švenčionių raj. dalį. Šiai tarmei priklauso 50 sodžių. Didžiausias centras – Linkmėys, todėl ir aprašomoji tarmė pavadinta šiuo vardu. Į šiaurę nuo Lkm tarmės lotas eina maždaug 12 km, į pietus – 8 km, į rytus ir į vakarus – po 7 km. Tarmės ploto didumas bandyta nustatyti, atsižvelgiant į du pagrindinius fonetikos kriterijus: 1. **tj, *dj* > *c, dz*, pvz.: *mačau̇, svėčas, džaũksmas, mēdzei;*

2. senasis ilgasis baltų (ir indoeuropiečių) *a* be kirčio yra išlikęs, tik sutrumpėjęs iki pusilgio, o su kirčiu *a' > o*, pvz.: *na.rėjau*, bet *nótu*, *sta.vėjau*, bet *stóvuju*.

Vadinasi, ši tarmė turi ir dzūkų, ir žalininkų fonetikos ypatybių.

GARSYNAS

Aprašomojoje tarmėje yra šie garsai:

1. Balsiai:

a) ilgieji: *i', u', o', é, e* (suužpakalėjęs *é*), pvz.: *grí'bai*, *sá'ri.s*, *vóras*, *béga*, *sédi*;

b) pusilgiai: *a., e., æ.* (ligatūrinis, tariamas kaip *e* su *a* atspalviu), *i., bi.* (suužpakalėjęs *i*), *u.*, pvz.: *mána.*, *še.néli.s*, *váda*, *lí.pa*, *gi.vulí's*, *sáulbi.*, *bú.va.*, *kru.méli.s*;

c) trumpieji: *a, æ, e, i, bi, u*, pvz.: *vásara*, *kàs*, *dedi*, *bàt*, *lipi*, *turi*, *sáulbi*, *bús*.

2. Priebalsiai yra kaip lk: *b, d, g, j, k, l, m, n, p, r, s, š, t, v, z, ž, f, ch, h*.

Visi priebalsiai gali būti kieti ir minkšti (tik *j* yra visada minkštas); *f, ch, h* tarmėje nauji, juos vartoja (retai) tik jaunesnieji tarmės atstovai.

3. Afrikatos kaip lk: *c, č, dz, dž*.

4. Dvibalsiai:

a) gryniesi: *ai, au, ui, uo, ei, ie, oi*;

b) mišrieji senieji: *al, am, an, ar, el, em, en, er, il, im, in, ir, ul, um, un, ur*;

c) mišrieji naujieji: *ém, em, én, en, om, on*.

5. Tribalsiai: *uol, uom, uon, uor, iem, ien, uoį*.

KIRTIS

§ 1. Tarmėje kirčio vieta žodyje beveik visada sutampa su lk kirčio vieta, išskyrus retus atvejus¹, būtent:

1. Žodžiuose, neseniai patekusiųose į tarmę iš raštų arba iš kitų tarmių, pvz.: *baimé*, *kástuvas*, *liga.ni.næ.*, *sašuvini's*, *malūonu*;

2. Kada kalbėtojas taria žodžius pakeltu balsu, pvz.: *tėgu ji. graūzmas*; *sùlik juo ir àž galù*; *bàla ji. ži'na.*; *gàlai nemàti.*; *tėgu velneĩ ráuna*;

3. Vn. viet. lytyse žodžiai *ši.tas*, *ki.tas* kirtį turi šaknyje: *ši.tam*, *ki.tam*. Visuose kituose linksniuose (be vn. vard., kilm. ir viet.) šios lytys kirčiuoja galūnę.

Kirtis ir žodžio reikšmė

§ 2. Aprašomojoje tarmėje, kaip ir lk bei kitose tarmėse, kirtis nusako kartais ir žodžio reikšmę (nors dažnai žodžio reikšmė pasidaro aiški tik kontekste), pvz.: *ausis*, *aūsis* „batus ausis“; *balnàs~bainòs*, *balnas*; *galàs~galēs*, *gàlas*; *kasà*, *kàsa*; *maudžà* „irzlus, įkyrus“, *maūdžà* „dantį maudžia“; *nəmatis*

¹ Čia neminimi tie nesutapimo su lk atvejai, kur tarmėje kirčio vieta žodyje yra *se-na*, o lk nauja, arba kur tarmės paradigmos neatitinka lk paradigmų.

„daugybė“, *nematis~nematys*; *neršti* „žuvys nerščia“, *neršti* || *naršti* (: *nerštas* || *narštas*, vn. viet., plg. *papūlai neršti, tai žuvū net saūsa*); *sukàs, sú.kas*; *žebàs~žebòs* „žabos“, *žėbas* „rėksnys“.

Sakinio kirtis

§ 3. Sakinio kirtis dažnai atsiranda tada, kai kalbėtojas nori pabrėžti vieną ar kelis sakinio žodžius. Tas pabrėžiamasis žodis visada yra ištariamas stipriau, pvz.: *sú.kcui žmògui tai vts nepasi.saka; gál kaip ir prizgaũdela.sma* „prisirankiosim“ *uògu.; gálgi aš parzdávts dirpt nuo tũmsa.s lik tũmsai; dukté išlást mi.sli pí.ga; ažgráj* „užgrok“ *in laibũju.; dabař kũlatae. aci.dink* „kūlimas prasidėjo“; *saulãla. tik ū. šla.k išliũdus.*

Proklizė ir enklizė

§ 4. Proklitika ir enklitika dažniausiai esti vienaskiemieniai žodžiai. Šie žodžiai (vienas ar keli) rišioje kalboje prisišlieja prie kitų žodžių ir netenka savo kirčio. Pvz.: *skindaĩ ir nuskindaĩ vargėlin; gál ir išvařksma šã. žė.mėlbi.; pre.š vėju. nepũ.sk, pre.š dalģi. neša.kinėk, pre.š pònu. nemirkšėk; pre. jãm náta gerai* „prie jo labai gerai“ (bet *prieša.keis* „prišokant“, *prieviras* „po stipresnio valgio pieniška sriuba arba kas nors atsigerti); *ape. jĩ. ir galvòs nesũ.k; tòks valģi.s tik nuo || na. bãda.; padainuòj na.rs* „padainuok nors“; *pasãkø. bė tik.*

Žodžių junginiuose, pvz.: *li.t lí.ja., lu.pt lũ.pæ., mi.kt mĩ.ga., mu.št mú.šæ., pi.kt pí.ka., ri.št ri.šæ.*, pirmasis žodis yra proklitikas — balso spūdis koncentruojamas tik ant antrojo žodžio stipriau ištariamo skiemens.

PRIEGAIÐÈS

§ 5. Tarmėje yra keturios priegaidės²: tvirtapradė (‘), tvirtagalė (~), vidurinė (°) ir trumpinė (˘).

§ 6. Tvirtapradės ir tvirtagalės priegaidės balso judėjimas yra aiškiai girdimas, tik tariant kirčiuotus grynuosius *ai, au, ui, ei* ir visus mišriuosius dvibalsius (apie *uo, ie* žr. 9 §).

§ 7. Tariant skiemenis su tvirtaprade priegaide, balso spūdis šiek tiek pakyla ir vėl greitai leidžiasi. Ausis aiškiai girdi, kad balso pakilimo laipsnis yra daug silpnesnis negu lk, taip pat žemaičių, aukštaičių vakariečių šiauriečių ir vakarinės rytų aukštaičių tarmių dalies. Balso spūdzio vieta visada būna ant pirmojo sando. Pirmasis sandas dėl neilgos balso pakilimo trukmės visada yra pusilgis. Pvz.: *káili.s, áudeklas, kėiķa, pui* (ištiktukas), *málka.s, viltna.s, pímpæ., nuskintas, svirtis, dũlke.s, plũmpsi, úntis, kũrmi.s.*

§ 8. Tariant skiemenis su tvirtagale priegaide, balso judėjimas yra kylantis — krintantis. Iš pradžių balso spūdis yra silpnas ir tik tarimo pabaigoje gerokai sustiprėja.

Balso spūdis sukcentruojamas tik ant antrojo minėtų dvibalsių sando.

² Priegaidės aprašomos iš klausos.

Pvz.: *raistas, ratai* ~ *retai*, *laukas, palaūk* „palauk“, *buli.s, paskuā, meīru.* „miega“, *sakei, atvaīgnu* (būdv. *atvalgūs* bev. g.), *mažam̃, vargañ, vaīta., dabař, velka, lem̃pa* „limpa“, *skreñda, neřsti, smilksta, klim̃psta, pristiñga, la.viñ, kuñnas, stuñda.s, rastuñ* „gal“, *suñkei, meduñ, tuřgus*. Spūdzio koncentracija, palyginti su lk, šioje tarmėje yra stipresnė, tačiau silpnesnė negu tų rytų lietuvių tarmių, kur sąlygiškai atitraukiamas kirtis (Kupiškis, Subačius); čia balso spūdis yra daug stipresnis, ir antrasis komponentas dar ilgesnis negu Lkm, pvz.: *klaū'so, vaī'kas, kuñ'nas*.

§ 9. Tariant dvibalsius *ie, uo* ir ilgusius balsius, priegaidė Lkm tarmėje, taip pat daugumo rytiečių, neskiriama. Tariant *ie, uo* balso spūdis ir balso judėjimas tarimo pradžioje ir pabaigoje yra lygus, vienodas. Toks pat vienodas balso judėjimas yra tariant ir ilgusius balsius. Tad šiuo atveju kirčio vieta žymima vidurinio ilgumo priegaidės ženklų. Pvz.: *kēmas, piēva, siēna, kūolas, stūdzei, prapiūolbi.s, berži'nas, dū'mai, brōli.s, dėdā., lēkt.*

§ 10. Vidurinę priegaidę tarmėje turi su kirčiu pailgėję senieji trumpieji *a, e, i, u*, pvz.: *nāmas, kēlas, vi'sas, bū.va..*

§ 11. Trumpinę priegaidę turi trumpai tariami balsiai. Balsiai su trumpine priegaide tariami trumpu, stiproku balsu, pvz.: *akis, gilumā, nēšis, sūksis* (kokiais atvejais balsiai yra trumpi, žr. atliepimus).

§ 12. Nekirčiuotų ilgųjų skiemenų priegaidė Lkm tarmėje girdima labai silpnai. Priegaidė ausis pagauna, tik tariant dvibalsinius (išskyrus *ie, uo*) nekirčiuotus skiemenis, einančius po kirčio; ši priegaidė yra tvirtapradė, pvz.: *kā'nai, uogāut.* Prieškirtinių skiemenų priegaidė negirdima.

Nekirčiuotų skiemenų, kuriuos sudaro *ie, uo* ir ilgieji balsiai, priegaidė neaiški ir tariant pokirtinius skiemenis.

Priegaidžių kaita

§ 13. Kadangi tarmėje ilgųjų balsių ir dvibalsių *ie, uo* priegaidės yra nskiriamos, tai ir jų kaitos reikšmių yra daug mažiau negu tų tarmių, kur priegaidės aiškiai girdimos (pvz., vakarų aukštaičių, vakarų dzūkų). Lkm tarmėje priegaidžių kaita dažniausiai pasitaiko tarp tvirtagalės ir tvirtapradės ir atvirkščiai. Pvz.: *āita* „eita“: *ait, gailei: gāilu.s, graūzmas: grāust, kaišti.s: káiša.t, kāutas: aphaūti.s, kiñšt: kímšt* (išt.), *keřsas: kērši.s, pagaūta.* „viskas, kas pagauinama“: *pagāut, pridurkas: pridurt, pašāpa: šāpa.s, šurpas: šūrpint, švilpa: švilpt, tūpa: tūmpt, vārža: veřšt, žaibas: žaibi.t.*

§ 14. Tarmėje yra ir fonetinio pobūdžio priegaidės kaitos reikšmių. Neminint tų priegaidės pasikeitimo atvejų, kurie yra ir lk, tarmėje metatonija dar yra šiais atvejais:

1. Tvirtapradė priegaidė virtusi trumpine:

a) dviskiemenių tvirtapradės šaknies veiksmazodžių ir daugiaskiemenių veiksmazodžių, kurių bendratis kamiengalyje yra *é, i'*, būsimojo laiko 3 asm. lytyse, pvz.: *gis, ris, pūs, šūs, šąks, grās, išmąks, važinėš, padirbės, pazbėgēs, tī'lās, darīs, matīs, sakīs*;

b) kai kurių tvirtapradės šaknies dviskiemenių veiksmazodžių tariamosios nuosakos 3 asm. trumpesnėse lytyse, pvz.: *dikt, plīšt, lūšt, rūkt.*

2. Dviskiemeniai tvirtapradės šaknies veiksmoždziai trumpesnėse tariamosios nuosakos lytyse turi tvirtagalę priegaidę, pvz.: *aūk̄ca, aūktum, aūkt; baŕca, baŕtum, baŕt; diŕp̄ca, diŕptum, diŕpt; klaūsca, klaūstum, klaūst.*

VOKALIZMAS

Balsių kokybė

§ 15. *a* (kirčiuotas ir nekirčiuotas) Lkm tarmėje yra labiau suužpakalėjęs negu *lk* (toks labiau suužpakalėjęs *a* yra ir visų rytų dzūkų, taip pat kai kurių žadininkų tarmėje, pvz., apie Svėdasus). *a* kokybė dar priklauso ir nuo kiemens rūšies: uždaruose skiemenyse *a* yra kiek siauresnis ir dar daugiau suužpakalėjęs negu atviruose, pvz., plg. žodžius *báltas, šáltas, katrás* ir *vásara, išara, maná.*

§ 16. Nekirčiuotas trumpas *e*³ yra siauresnis, girdimas ne taip aiškiai, kaip kirčiuotas. Toks *e* yra silpniau girdimas už *lk*, šiaurės vakariečių (pvz., apie Šakyną) nekirčiuotą *e*.

§ 17. *i, u* tarmėje yra labiau įtempti ir siauresni negu *lk*. Tarimas įvairiose žodžio pozicijose beveik vienodas, tik nekirčiuotas *u* yra daugiau suužpakalėjęs negu kirčiuotas. Šis skirtumas yra nedidelis, paprastai ausiai vos girdimas.

§ 18. Tarmės *é, o* yra daug platesni negu *lk*. *é* kokybė dar priklauso nuo kirčio – kirčiuotas *é* yra kiek siauresnis, labiau įtemptas negu nekirčiuotas, pvz., plg. žodžius *tėvas, dėdė., šėmas* ir *dėdi~dėdė, bėri, šėmi*. Šiaurės vakarų pakraščiuose tarmės *o* yra šiek tiek siauresnis, pietų pakraščiuose – platesnis ir atviresnis negu tarmės centre.

§ 19. Tarmės *bi* tariamas panašiai kaip rusų *bi*, tik tarmėje, palyginti su usų *k.*, šis *bi* yra artimesnis priešakinės eilės balsiams. Toks *bi* yra po sukietėjusių priebalsių.

§ 20. Tarimo atžvilgiu *ε* yra platesnis negu tarmės *é*. Toks *ε* būna po sukietėjusių priebalsių.

Balsių kiekybė

§ 21. Lkm tarmėje balsiai yra ilgi, pusilgiai ir trumpi.

§ 22. Ilgieji tarmės balsiai yra trumpesni negu *lk*, šiaurinių vakarų aukščių, vakarų dzūkų. Toks ilgųjų balsių kiekybės laipsnis girdimas visame alininkų plote, Švenčionėlių, Ignalinos apylinkėse.

Ilgesni negu *lk* (arba tokio pat ilgumo) balsiai girdimi tada, kai kalbėjas stebisi, didžiuojasi, giria, pamėgdžioja, šaukia, erzina... Tokiais atvejais e tik ilgieji, bet ir trumpieji balsiai dažnai prašoka savo normalaus ilgumo įpsnį (panašios rūšies ilgieji balsiai nebus aptariami).

§ 23. Pusilgius balsius pažįsta visi rytų lietuviai, taip pat žemaičiai, vakarų aukštaičiai ir kt. tarmės. Tačiau balsių pusilgumas, palyginti, pavyzdžiui, rytų lietuvių ir žemaičių tarmės, yra nevienodas. Žemaičių pusilgiai balsiai

³ Apie *æ* žr. 80 §.

yra tik kiek ilgesni už lk trumpuosius ir gerokai trumpesni už rytų lietuvių pusilgius (plg. rytiečių *vi¹.sas*, *bū.va*. ir žemaičių *vė¹.sas*, *bū.va*).

Be to, ir pačių rytiečių šnektose pusilgiai balsiai yra nevienodo ilgumo. Pvz., visų rytų dzūkų (Švenčionys, Dūkštas, Rimšė), kai kurių žalininkų plote (Saldutiškis, Kuktiškės, Tauragnai) pusilgiai balsiai yra tariami kiek ilgiau negu kitų rytų lietuvių, esančių toliau į šiaurę ir šiaurės vakarus.

§ 24. Nekirčiuoti ilgieji senieji balsiai (išimtį žr. 39 §) yra vienodo ilgumo kaip ir su kirčiu pailgėję senieji trumpieji, t. y. ir vieni, ir kiti yra pusilgiai.

§ 25. Balsius kiekybės atžvilgiu galima suskirstyti taip:

o, é, e — tik ilgi⁴;

a, e — pusilgiai ir trumpi (išimtį žr. 39 §);

i, bi, u — ilgi, pusilgiai ir trumpi.

Trumpieji balsiai

§ 26. Trumpieji *a, e, i, u*, kilę kaip ir lk ir atliepią tuos pačius lk *a, e, i, u*, esti:

1. Nekirčiuoti įvairiose žodžio pozicijose, pvz.:

kopónæ., *kū¹.latæ.* „kūlimo metas“, *peštū.kas*, *sarmatà*, *šakėla.s*, *žalum¹.nas*, *pelėdas*, *várnas*, *báltas*, *jáunas* (dg. gal.; apie žodžio pradžios *a* žr. 41 §);

mestū.vai, *neštū.vai*, *pirkel¹.tæ.*, *runkel¹.tæ.*, *gaūdelà.t* „suvokti, suprasti“, *asismaūgelas* „užsismaugys“, *trū.ktelas*, *pakártuves* „išdykėlius“, *piřštines*, *pū.palaiřkes*;

gilmà, *milini¹.s* „girnų dalis“, *palaidini¹.s* „polaidis“, *pilála.*, *rážgine.s*, *saldū.tiški.s* (miestelis), *valim¹.s* „audeklo kraštas“, *viksà*, *burókini.s*, *ginū.tini.s* „nuo, iš Ginučių“, *kirdeikiřkimi.s* „nuo, iš Kirdeikių“;

budàla. „grybo rūšis“, *brauktuvė* „1. prietaisas linams brukti, 2. skląstis durims užkišti“, *kukurū.zai*, *kupstėlei*, *mažumė*, *tru.kumė* „trūkumas“, *sa.pulei*, *baisumėli.s*, *didumėli.s*, *gražučū.kas*, *mažučū.kas*, *atvalgnu*, *spruņgnu* „sprangu“.

Nekirčiuotas senasis *i* dar yra *i-* irriebalsinio kamieno galūninio kirčiavimo daiktavardžių dg. viet.⁵, pvz.: *akisù*, *ausisù*, *duntisù*, *pirtisù*, *šaknisù*. Trumpas *i* yra ir žodyje *birėt*, *birėja*.

2. Kirčiuoti trumpieji *a, e, i, u* būna šiais atvejais:

a) žodžio gale, pvz.:

kasà, *skarà*, *šakà*, *vagà*, *basà*, *laukà* „su aukšta, praplikusia kakta“, *margà*, *aukšlàs* „žuvies rūšis, dg. gal.“, *mėtàs*, *ru¹.tàs*, *balsvàs*, *gelsvàs*;

mergotės, *paklotės*, *virvės*, *acineštinės* (plg.: *acineštinės* „su kraičiu atsineštas“ *paklotės jau sunešáu* „sunešiojau“), *lininės*;

aukštì, *baltì*, *sveikì*, *suneštì*, *sumuštì*;

daržù, *lapù*, *miškù*, *takù*, *mažù*, *kraiuvù*, *laukùs*, *sodùs*, *urvùs*, *melsvùs*, *žalsvùs*;

⁴ Išimtį dėl *o* žr. 30 §; apie balsius *e, u* žr. „Priebalsių kietinimas“.

⁵ Šalia lyčių su trumpu senuoju *i*, vartojamos ir kontaminacinės lytys: *aki¹.sù*, *ausi¹.sù*, *dunti¹.sù*.

b) tariamosios nuosakos lytyse⁶, pvz.: *kàsċa, làkċa, ràċa, supràsċa; kàstum, làktum, ràstum, supràstum; kàstu.t, làktu.t, ràstu.t, supràstu.t; kàst, làkt, ràst, supràst;*

mèċa, nèċċa, pèċċa, vèċa, vèċċa; mèstum, nèstum, pèstum, vèstum, vèċstum; mèstu.t, nèċtu.t, pèċtu.t, vèċtu.t, vèċtu.t; mèċst, nèċċst, pèċċst, vèċst, vèċċst;

brisċa, likċa, lipċa, risċa, riċċa; bristum, liktum, lip tum, ristum, riċtum; bristu.t, liktu.t, lip tu.t, ristu.t, riċtu.t; brist, likt, lip t, rist, riċt;

lùpċa, mùċċa, skùċa, prabùċa; lùptum, mùċtum, skùstum, prabùċtum; lùptu.t, mùċtu.t, skùstu.t, prabùċtu.t; lùpt, mùċt, skùst, prabùċt.

P a s t a b a. Tariamosios nuosakos lytyse *a, e*, atliepia *lk o, é*, kai kuriuose žodžiuose tariami taip pat trumpai, pvz.: *pramàċċa* (bet *pramòċtum*), *pramàkt, šàċċa, šàċtum, šàkt, bèċċa, bèċtum, bèċkt*. Šalia šių lyčių vartojamos ir lytys su *o, é* (*pramòċċa, šòċċa, bèċċa...*);

c) veikiamosios rūšies būsimojo laiko vyr. g. dalyviuose, pvz.: *kàċu.s, làkċu.s, ràċu.s; bèċu.s, nèċu.s, vèċu.s; briċu.s, lipċu.s, riċu.s; lùpċu.s, skùċu.s, prabùċu.s;*

d) akimirkos veiksmo veiksmazodžių liepiamosios nuosakos esam. l. vn. ir dg. 2 asm. lytyse⁷, pvz.: *kàstel* „kastełki“, *làktel* „laktełki“, *bèstel* „bestelki“, *lèptel* „leptelki“, *mèstel* „mestelki“, *pèstel* „pestelki“, *nìkstel* „nikstelki“, *riktel* „riktelki“, *ristel* „ristelki“, *ċùptel* „ċiuptelki“, *krùstel* „krustelki“, *sùktel* „suktelki“, *trùktel* „truktelki“;

e) vienaskiemeniuose žodžiuose, pvz.: *kàs, tàs, kàs* „kaski“, *šmàċċt; bžet, mžs, vžs, nè, bžt* „beski“, *mžt* „meski“, *vžt* „veski“, *iš, bris, lis, lip* „lipki“, *riš* „riški“, *riċ* „riski“, *biz, miċ* (išt.); *mùċ, sùċs, lùp* „lupki“, *sùċ* „suki“, *skùċ* „skuski“, *bùċ, mùċ, trùċ* (išt.).

§ 27. Trumpas *e*, kirčiuotas ir nekirčiuotas, dar yra:

a) priebalsinio kamieno vn. kilm. ir dg. vard., pvz.: *akmenès, pirtès, rudenès, šutès* „vienas užsimojimas, piaunant dalgium“, *širdès, žuvès; iltes, duñtes, pù.snes, riċšutes, ú.snes, liñkmenes;*

b) liepiamosios nuosakos esam. l. dg. 2 asm. lytyse, pvz.: *bartè* „barkite“, *lìptè* „lipkite“, *metè* „meskite“, *pasuktè* „pasukite“, *pirktè* „pirkite“, *rauntè* „raukite“, *vetè* „veskite“, *verptè* „verpkite“, *métaitè* „metykite“, *dainuòjite* „dainuokite“, *šù.kaute* „šukaukite“, *važùòjite* „važiuokite“.

§ 28. Tvirtapradžiai *a, e, i, u* veiksmazodžių būsimojo laiko 3 asm. lytyse tarmėje yra sutrumpėję iki trumpų ir atliepia *lk o, é, y, ū*. Tokie trumpieji balsiai gali būti kirčiuoti ir nekirčiuoti. Pvz.: *dabàs, kapàs, raudàs, šniurpàs, tvaràs* „garsiai kalbès“, *žebàs; barškès, marmès, pazdès, pasnešès, šuvinès, ša.kinès, vaikštinès; rúnkelas* „rankios“, *šù.velas* „siuvinès“, *suraùkelas* „suraukinès“, *šaukelas* „šaukinès“, *daris, kapstis, matis, pasmazgis* „pasispardys... bėgdamas“, *jòdis, láidis* „melš“, *lòdis; pašus*.

⁶ 3 asm. ilgesnės lytys tarmėje kirčiuoja galūnę: *kastù, laktù; mestu, neštù; liptù, rištù; luptù, suktù*.

⁷ Lytys su trumpais šaknies balsiais rodo labai trumpą veiksmo trukmę; lytys su pailgėjusiais balsiais (*kàstel, pèstel, ri.ktel, trù.ktel*) rodo ilgiau užtrunkantį, intensyvesnį veiksmą. Taip pat ir ištiktukai yra su trumpais ir su pailgėjusiais balsiais, pvz.: *kàpt* ir *kàpti, trùkt* ir *trù.kt*. Veiksmo trukmė tokia, kaip ir akimirkos veiksmo veiksmazodžių.

a, e sutrumpēti turējo dar prieš -á>-o. Kitaip -á>-o ir tarmēje kaip ir lk, nes tarmēje kirčiūotas senasis ilgasis a>o (žr. 38 §).

§ 29. Trumpieji -i, -u <-in, -un, atliepią lk -e, -a, gali būti kirčiuoti ir nekirčiuoti.

Toks i yra:

a) a-kam. daiktavardžių vn. viet., pvz.: *berži, darži, miški, lauki, raistaluki, svirni, krūmi, lōbi* „pakalnėje“, *plūdi, piēni, svjēsti*;

b) ē-kam. daiktavardžių vn. īn., pvz.: *dalgi* (: *dalgæ.*), *kaponi, mergoti, skaraloti* „skarele“, *skrati* (:skratē „medinis ritinēlis“), *virvi, gāguži, kultuvi, palūngi, runkōvi, sta.ralūpi, alekniēni* (:Aleksna), *dru.teikniēni* (:Drūteika), *petriēni, untaniēni*;

c) įvardžiuose *mani, tavi, savi* (vn. gal.)⁸.

Toks u yra o-kam. vardažodžių vn. īn., pvz.: *kaktū, kru.vū, nagū* (*nagā*), *mergū, plūtū, sveikatū, šakū, vapsvū, anītu* „vyro žmona“, *gābanu* „nedidelis glėbys šieno, šiaudų“, *gān.ævu* „ganykla“, *nū.garu, pāvažu, vūlodegu, žiēžurbu, gerū, piktū, šlubū, drāiskana.tu, ski.lētū, šakōtu, jaunūju* (: *jaundja*), *vi.rasnūju* (: *vi.rasnēja*).

§ 30. Trumpas o yra tik žodžiuose *dōšu* „duosiu“, *dōt* „duok, liep. nuos. esam. l. 2 asm.“. Šie žodžiai su trumpu o pasakomi tik su tam tikra intonacija, supykus, pvz.: *aš tāu kaip dōšu virvagaū*; *dōšu par pirštū, kuī káiša.ji*; *dōt jām par nagās*. Taip pat toks o yra priesagoje -onas, pvz.: *baisōnas, didzōnas* „labai didelis“.

Pusilgiai balsiai

§ 31. Kirčiuotų senųjų trumpųjų balsių pailgėjimas iki pusilgių. Visais kitais atvejais, be aukščiau paminėtų, senieji trumpieji a, e, i, u su kirčiu pailgėja iki pusilgių, pvz.: *gālas, kalādæ., lāpas, pāsaka, sāmāna, māna., tāva., sāva., dāra., kāsā, vāra., lākt, rāst, pādeda, pāmēta, prākūla, prāsuka*;

bernēli.s, klegātai „iš medžio padarytas tarškaliukas“, *linēlei, mēdzei, mētini.s* (plg. *mētini.s pašas*), *svētimas, vāst, māst, nāšt, nēdeda, nāsuka, nēturi* (ir *netū.ri*), *bāšk, māšk, vāšk*;

gi.mine.s, gi.īa.s, kri.slās, re.ti.mas, suki.mas, linkmeni.ški.s kaltane.ni.ški.s, dusulī.ni.s „su dusuliu“, *pavasari.ni.s, peraji.ni.s* „skersinis“, *ki.tas, vi.sas, ve.nuoli.ki.s, dvi.lī.ki.s, bri.st, li.pt, ri.št, kni.sa, ri.ta, pri.nešæ., pri.pu.tæ., pri.sukæ.*;

bæ.dū.li.s „vargšas“, *pū.sa., ramū.mas* „linksmumas“, *smagū.ri.s, vitū.kas* „prietaisas siūlams vyti“, *veltū.vas, mažū.ti.s, šaurū.ti.s, baltučū.kas, gražučū.kas, lū.pt, prabū.st, dū.īa, tū.ri, stū.mja, nū.nešæ., sū.glaudæ., sū.metæ., lū.kterk, snū.sterk*.

§ 32. Nekirčiuotų senųjų ilgųjų balsių sutrumpėjimas ir dvibalsių *ie, uo*⁹ suvienabalsėjimas iki pusilgių. Tarmėje, taip pat ir visame žalininkų plote, nekirčiuoti senieji ilgieji balsiai a, e, i, u yra sutrumpėję iki pusilgių¹⁰ ir atliepia lk o, ē, y, ū. Pvz.: *a.škabařzdi.s*

⁸ J. Endzelīns. Baltu valodu skapas un formas, Rīgā, 1948, 300 §.

⁹ *uo* suvienabalsėjęs ne visame tarmės plote, dar žr. 35, 52 §.

¹⁰ Išimti žr. 39 §.

„asiūklis“, *ba.bū.tæ.*, *biñda.fus* (pavardė), *la.bėli.s* „pakalnėlė“, *tva.rđla.~* tvorėlė, *a.škós*, *ša.vós* „platus plyšys, spraga, vn. kilm.“, *tva.rós*, *gálva.s*, *kałba.s*, *lázda.s*, *šáka.s*, *bėrža.*, *krú.ma.*, *náma.*, *dára.*, *lopa.*, *ráša.*, *žafga.*, *móža.* „mažė-jo“, *šóka.*, *važáva.;*

ge.rí.mas, *ge.řú.kas* „ėriukas“, *bi.tæ.*, *de.diėnæ.*, *beduónæ.* „badas“, *keve-řónæ.* „nerangus“, *paklótæ.*, *dařžine.s*, *me.li'ne.s*, *kapóne.s*, *lápe.s*, *gelaži'næ.*, *medi'næ.*, *vi'šninæ.*, *káuline.s*, *trú'sine.s* (plg. *trú'sine.s šáke.s* „mėšlui skirtos“), *u.žuol'i.ne.s*, *dáræ.*, *gráudæ.*, *nėšæ.*, *praūsæ.*, *snáudæ.;*

baidi.klė., *dvi.li'kæ.* „dvylikta valanda“, *gi.vėnimas*, *kmi.nėlei*, *šėli.na.s* „sėlenos“, *sáli.mas* „išvirta putra iš ruginių miltų“, *šėimi.nėla.*, *šú.nagri.bei*, *vi.žála.s*, *vi.rí'nas* „1. labai didelis vyras, 2. netikęs vyras“, *dri.žóm*, *gri.nóm*, *vi.tóm* (dg. naud., įm), *pali.pėjau*, *pami.lėjau*, *pati.lėjau;*

gru.dai, *ku.lė.*, *krú.velú.tæ.*, *malu.nėli.s*, *ru.kštėla.*, *šu.lė.*, *tru.kumė.*, *žlu.gė.*, *žu.klė.*, *ku.rínt*, *pazdru.tínt* „pasistiprinti“, *prizgru.de.láut* „vos-ne-vos prisrinkti ko nors“, *ru.kšte.láut* „rūgštyniauti“.

§ 33. Senasis ilgasis *i* tarmėje be kirčio sutrumpėjo iki pusilgio *ja*-kmienių vardažodžių vn. vard. lytyje, pvz.: *áłksni.s*, *arškėti.s*, *bařzdi.s*, *batviniėni.s*, *beržėli.s*, *gegėli.s* „pirmoji pavasario žolė“, *paviėti.s* „pašiūrė malkoms, ūkio padargams sudėti“, *diėdakałni.s* (kalno vardas), *kri.žđlakalni.s* (t. p.), *vidú.vasari.s*, *vidú.že.mi.s*, *baikštėsnis*, *nuožulnėsnis*, *skrabnėsnis* „greitesnis“, *búlbini.s*, *berži'ni.s*, *kálnini.s* „ant kalno gyvenąs“, *kapeikini.s* „vertas kapeikos“, *perni'kšti.s*, *šimėti.s*, *ju.ši'ski.s*, *mu.ši'ski.s* (plg. estų *takijas*, prūsų *rikijis*). Toks *i* yra visų tų rytiečių, kurie netrumpina galūnių.

§ 34. Pusilgiai *a*, *e* dar yra kilę iš nekirčiuotų suvienabalsėjusių *uo*, *ie* ir atliepia tuos pačius lk *uo*, *ie*.

§ 35. *a*. <*uo* yra tik šiaurės vakarų dalyje (Ripaičiai, Varaūčiškė), pvz.: *da.bė.*, *ja.zapú.kas* „Juozukas“, *ka.lalú.kas*~kuoleliukas, *kra.pelú.tæ.*, *pa.dėli.s*, *pa.dí'næ.*, *ra.ši.mas* (plg. *tas valga. ra.ši.mas pú.svi. de.nós atđjama*), *sa.lđli.s*, *ša.kli's* „žiogas“, *va.degi'na* „didelė arba bauri uodega“, *nuša.láva.*, *nuša.kláva.* (plg. *ša.kli's nuša.kláva*).¹¹ Kitame tarmės plote nekirčiuotas *uo* yra nepakitęs (žr. 52 §).

§ 36. *e*. <*ie* yra visame tarmės plote (plg. 51 §), pvz.: *ge.dójimas*, *ke.lalú.tæ.* „mažytė kielė“, *le.ptėli.s*, *le.pėla.*, *me.gáli.s*, *pe.nėli.s*, *re.šuti'nas*, *re.ki.mas* „riekė“ (plg. *atpjóvæ. duóna.s re.ki.mu.*), *re.ti.mas*, *spe.gi.mas*, *žve.gi.mas*, *pe.miótas*, *sne.giótas*, *sre.giótas* „žvynuotas“, *ge.dóti*, *me.góti*, *sle.káut* „rinkti sliokus“, *še.náut*, *gre.bjaũ*, *re.čáũ*, *te.šáũ*.

Toks e dar yra:

a) ilgesnėse bendraties lytyse, pvz.: *acimėstæ.* „sumazėti ... apie šaltį“ (plg. *jau šalti.s prádeda acimėstæ.*), *dí'rautæ.* „lūkuriuoti“, *išteřđta.* „išpainioti, išvyti... siūlus“, *kramæ.zióta.* „kosėti“, *lupinėta.*, *rakinėta.* „rakti“ (plg. *ganà akis krapštínėta.*, *aik duntis rakinėta.*);

b) sangražinių veiksmažodžių bendratis, šalia lyčių kaip lk (tokias lk lytis daugiausia vartoja jaunesnieji tarmės atstovai), yra vartojama ir su *e*, pvz.: *draski'te.s*, *glausti'te.s*, *nešđte.s*, *pešđte.s*, *šú'li.te.s*, *šukuóte.s*, *trunki'te.s* „trankytis“, *vežđte.s*;

¹¹ Šie pastarieji du žodžiai su *a* tariami visame tarmės plote.

c) sangražinių veiksmazodžių esamojo ir būsimąjo laiko vn. 2 asm. lytyse¹², pvz.: *kapòje.s*, *krapštineje.s*, *sukineje.s*, *šakòje.s*; *baidi¹se.s*, *dairi¹se.s*, *graudinse.s*, *šukòse.s*, *taisi¹se.s* „puošiesi“, *vazinése.s*.

§ 37. Pusilgiai *i*, *u* dar yra kilę iš *in*, *un*. Tokie tarmės *i*, *u* atliepia lk:

1. *-i*, *-u* (<*in*, *un*), pvz.: *batvinieni*, *kaináli*, *meškəri¹ka.ti*, *pū.zde.ni*, *viřvagali*, *berži¹ni*, *drabuli¹ni*, *lini¹ni*, *gri.žai*; *būlbu*, *baravi¹ku*, *gri¹bu*, *lāpu*, *piėvu*, *ruņku*, *sòdu*, *veži¹mu*, *brūngu*, *grāžu*, *rāmu*, *suņku*, *vařku*, *padirptu*, *sunešòtu*, *trāuki.tu*. (dg. kilm.);

2. *-e*, *-a* (<*en*, *an*), pvz.: *bri¹di* „brydė“, *de.diėni*, *klabāti* „prastą seną daiktą“, *ròpi*, *sòpi*, *veřpati* „verpimą“; *āžeru*, *diřvu*, *dòbilu*, *kluoniėnu* „aikštelė prie klojimo, vn. gal.“, *kultuvu*, *nāsravu* „kraujažolė“, *pāmušu* „pamušalą“, *škiedrą* „skiedrą“, *tėtervinu*, *vėžu* „vėžė“, *žāgaru*, *āukštu*, *lāibu*, *drāsku.s*, *gri.bāunu.s*, *mėtu.s*, *re.šutānu.s*, *še.nāunu*, *žuvāunu*.

Toks pusilgis *u* dar yra veikiamosios rūšies būtojo dažninio laiko vyr. g. vn. ir dg., o mot. g. dg. dalyvių lytyse (vyr. ir mot. g. dg. lytys yra tos pačios), pvz.: *dari¹davu.s*, *jòdavu.s*, *křògdavu.s*, *kūldavu.s*, *lāugdavu.s*, *li¹bdavu.s*, *mū.ždavu.s*, *nārdi.davu.s*, *pi.kšėdavu.s*, *svāidi.davu.s*, *čulbėdavu*, *kapòdavu*, *lūmdi.davu*, *meřgdavu*, *na.rėdavu*, *praūzdavu*, *raudòdavu*, *sa.dėdavu*, *šuklòdavu*, *žū¹davu* „žuvaudavė“.

Šiose lytyse galūninis tarmės *u* gal bus atsiradęs analogiškai pagal esam. l. dalyvių lytis: *ainū¹s*, *lipū¹s*, *spārdū.s*, nes, be šių lyčių, tarmėje vartojamos ir lytys: *bėgdavi.s*, *šògdavi.s*, *ārdavi*, *daimòdavi*.

Ilgieji balsiai

§ 38. Visi kirčiuoti ilgieji balsiai, taip pat tokios kilmės balsiai, kaip 37 §, tarmėje yra ilgi ir atliepia tuos pačius lk balsius, pvz.: *gri¹bas*, *kmi¹nas*, *kalvarati¹næ* „blogas kelias“, *ma.li¹næ*, *pli¹tinæ*, *gri¹št*, *ki¹st*, *ski¹st*, *krū¹mas*, *mū¹ras*, *saldū¹nas*, *daržū¹*, *tva.rū¹*, *urvū¹*, *grū¹štas*, *ū.žuolas*, *žū¹si.s*, *drū¹sus*, *bū¹la*, *šū¹la*, *ainū¹s*, *lipū¹s*, *nešū¹s*, *drabū¹*, *me.gū* ~ miegą, *ša.kū* ~ šoką.

Senieji ilgieji *a*, *e* su kirčiu tarmėje kaip ir lk yra virtę *o*, *ė*, pvz.: *dru.smė*||*dru.zmė* „drąsa“, *dru.tėli.s* „stipruolis“, *kartiėli.s* „rėmuo“, *kirmėlini.s*, *šėkas*, *ču.tėt* „lindėti“, *kugėt* „drebėti nuo šalčio“, *ave.te.nòji.s*, *lòbas* „l. pakalnė, 2. slėnis“, *plòri.s*, *galvòs*, *kapòs*, *lazdòs*, *ķupròtas*, *šakòtas*, *ne.kòt*, *tva.ròt* „garsiai kalbėti“, *ževòt* „bliauti“.

§ 39. Ilgi nekirčiuoti balsiai tarmėje esti ir tokiu atveju, kai jie yra priešpaskutiniame skiemenyje, o galūnė yra trumpa ir kirčiuota. Pvz.: *gri¹būs*, *pli¹tàs*, *vi¹šnàs*, *ri¹kštės*, *mi¹li*, *ni¹kšti*, *pi¹kšti*, *ti¹li*; *du¹dàs*, *ru.kštu¹nūs*, *su¹nūs*, *ka.pu¹stūs*; *mickėnū* (pavarė, vn. įn.), *dėdi*, *vėžū* „vėžė“, *kazlėnūs* „kazlėkus“, *pašlemėkūs*, *ru.kštėlūs*, *momà* „mama“, *tvorà*, *blogà*, *nedorà*, *storà*, *koķà*, *toķà*, *šoķà*, *berñokū*, *janokū* (:Jonas), *kazokū* (:Kazys), *žodžū*, *merģoti*, *pakloti*, *skaraloti* „skarele“, *ažepoki*, *miškeloki* „miškelyje“, *tvarteloki* „tvartelyje“.

Reikia manyti, kad šiuo atveju nekirčiuoti ilgieji balsiai kaip paprastai nesutrumpėjo iki pusilgių dėl kirčio: tariant žodžius su trumpa kirčiuota

¹² Šios lytys tarmėje vartojamos ir su *ie*, žr. 51 §.

galūne, kirčio dalis tenka ir priešpaskutiniam skiemeniui, girdėti lyg ir du kirčiai: vienas galūnėje — stipresnis, ir antras — priešpaskutiniame skiemyje — silpnesnis. Todėl šiuo atveju nekirčiuoti senieji ilgieji *a*, *e* tarmėje yra virtę *o*, *é*. Tas pats yra ir su *ie* (žr. 51 §).

Tačiau kartais veiksmažodžių lytyse toje pačioje pozicijoje esą senieji ilgieji *a*, *e* nėra virtę *o*, *é*, pvz.: *ažga'žės* „užgožės“, *glama'nės*, *grama'zdàs*, *pagla'bàs*, *pasiša'kès*, *paja'jàs*, *pakæ'psàs*, *pame'tès*, *pane'sès*, *pazbe'gès*, *pave'žès*, *pavæ'psàs* (taip pat žr. 51 §). Vartojamos lytys ir su *o*, *é*.

§ 40. Tarmės *é* dar yra priešdėlyje *per-*, ir tik tokiu atveju, kai *per-* yra kirčiuotas ir šaknis prasideda balsiu, pvz.: *pérais*, *pérauks*, *périmis*, *péruks* „perrūgs“. Tarmėje dvibalsio pirmasis sandas niekada nesusiaurėja, tačiau šios rūšies žodžiuose rišioje kalboje abudu sandai suskaldomi, tariama: *pé-rais*, *pé-rauks*, *pé-rims*. Vadinasi, jau čia ne *er*, bet tik balsis *é*, t. y. senasis ilgasis *e* su kirčiu tarmėje visados susiaurėjęs.

Jeigu šaknis prasideda priebalsiu, tada *per-* *e* nesusiaurėja, pvz.: *pérdurs*, *pérmirks*, *pérmiks*, *pérsuks*, *pérsaks*. Čia dvibalsio *er* sandai nesuskaldomi.

§ 41. Žodžio pradžioje¹³ tarmės *a* atliepia *lk a* arba *e*. Toks nekirčiuotas *a* yra trumpas, kirčiuotas — pusilgis, pvz.: *ašer'is*, *aréli.s*, *ažà*, *alenà*, *aldijà*; *àgla.*, *àpušis*, *àketis*, *àšerūs*, *àžeras*, *àžà.s*.

§ 42. Trumpas nekirčiuotas *a* atliepia *lk o* žodyje *abuoli's* (bet *a.belis*).

Apie balsių atliepimus po sukietėjusių priebalsių žr. skyrelį „Priebalsių kietinimas“.

Grynieji dvibalsiai

§ 43. Apie kirčiuotų dvibalsių atskirų sandų kiekybę žr. 7, 8 §.

§ 44. Tvirtagalio *ai*, esančio ne galūnėje, pirmasis komponentas primena labai silpną pūstinį *a* (α). Galūnėje (absoliutinėje ir neabsoliutinėje) šis *a* yra daugiau išpūstas, beveik priartėja prie svėdasiškių *a*, nors jam ir neprilygsta. Nekirčiuotas *ai* ne galūnėje tariamas kaip *lk*, galūnėje pirmasis komponentas primena α (toks pūstinis α bus žymimas *a*).

§ 45. Tvirtagalio *au*, esančio žodžio viduryje ir galūnėje, pirmasis sandas tariamas su nežymiu *o* atspalviu. Supriešakėjusio *au* pirmasis sandas tarmėje yra be *o* atspalvio. Vakarų džiukų tarmėje tvirtagalio ir nekirčiuoto *au* pirmasis sandas aiškiai tariamas su *o* atspalviu¹⁴ (*lāūkas*, *rašāū*, *vā'lgāu*, *ródāu* Lp).

§ 46. Tarmės *ai*, *au* atliepia *lk ai*, *au* ir yra tos pačios kilmės, pvz.: *aitivaras* „aitvaras“, *maišis* „maišė“, *gailei*, *daīra.s*, *nasrai*, *aimanūot*, *žai-būot*, *kálnais*, *lāpais*; *áudeklas*, *pakāušis*, *aūkšti.s*, *palatūks*, *auglū.kas*, *grauži.mas*, *tūnkaut* „dažnai lankytis“, *mōgautis* „norėti ko nors“.

Apie tarmės *ai*, atliepiančių *lk ei* po sukietėjusių *l*, *r*, *s*, *n*, žr. 112 §.

§ 47. Tarmės *ai* atliepia *lk ei* dar žodžio pradžioje, pvz.: *aīgastis* „eisena“, *aīlā*, *aīna*; taip pat lytyse su priešdėliais *at-*, *da-*, *pa-*, *pad-*, *par-*, *pra-*¹⁵, pvz.: *ataīna*, *daaīna*, *paaiīna*, *padaīna* „tinka, pritinka“, *paraīna* „1. pareina, 2. telpa“, *praaiīna*, *ataišū*, *paaišū*, *praišū*.

¹³ K. Būga. Kalba ir senovė, K., 1922, 118, 119 psl.; J. Otrėbski. Gramatyka języka litewskiego, I, Warszawa, 1958, str. 215, 216.

¹⁴ Plg. J. Otrėbski. Wschodniolitewskie narzecze twereckie, I, Kraków, 1934, str. 21.

¹⁵ Lytys su priešdėliais *da-*, *pa-*, *pra-* vartojamos ir kontrakcinės, žr. 82 §.

§ 48. *ai* dar yra:

a) prieviksniuose: *badai* „rodos“, *kadaí* „seniau“;

b) išiktukuose: *keburái*, *lapatái*, *tabarái*.

§ 49. Tarmės *ai*, *au* naujai susidarę yra tik žodžio gale. Tokie antriniai *ai*, *au* būna šiais atvejais:

a) veiksmazodžių su bendraties kamiengaliu *o* būtojo kartinio laiko vn. 1 ir 2 asm. trumpesnėse lytyse, pvz.: *balnúu*, *išvagáuu*, *da.vanáu*, *dí.pana.u* „kiurksojau“, *kiláu*, *vanáu*, *da.vanáí*, *dabáí* „žiūrėjai“, *kiláí*, *me.gáí*, *pakláí*, *ra.páí*, *žináí*;

b) *o*-kamienių daiktavardžių vn. viet. lytyse būna tik nekirčiuotas, pvz.: *dšara.í*, *dířva.í*, *kákta.í*, *smíłga.í*.

§ 50. Tarmės *ie*, *uo* yra tokios pat kilmės, kaip ir *ik*.

§ 51. Tarmės *ie* atliepia *ik* *ie* kirčiuotą, pvz.: *bulbįeni.s*, *kįemas*, *kįeti.s*, *smįegena*, *pavįeti.s*, *riešutas*, *sįeli.s*, ir nekirčiuotą, kai *ie* yra priešpaskutiniame skiemenyje, o paskutinis skienuo yra trumpas ir kirčiuotas¹⁶, pvz.: *dienà*, *piestà*, *vienà*, *kieml*, *smiegl*, *šienl*, *batviniėnūs*, *bulbieėnūs*, *gre.štieėnūs*, *pietūs*, *striegūs* „žvynus... žuvų“.

Pastaba. Kai kurie žodžiai, kur *ie* yra tokioje pačioje pozicijoje, yra tariami su vienabalsiu, pvz.: *de.nàs* ~ *dienòs* (:dienoti), *ge.dàs* ~ *giedòs*, *me.gàs* ~ *miegòs*, *pare.tès* ~ *parietès* „pariedės“, *pase.kès* ~ *pasiekès* „kiek pasieks“, *pasve.dàs* ~ *pasviedès*.

Tarmės *ie* dar atliepia nekirčiuotą *ik* *ie* sangražinių veiksmazodžių esamojo ir būsimojo laiko vn. 2 asm. lytyse¹⁷, pvz.: *kapđjies*, *ráica.jies*, *šakđjies*, *va.lđjies*, *badinėšies*, *nešđšies*, *šukšvosies*, *važinėšies*.

§ 52. *uo* atliepia *ik* ir kirčiuotą, ir nekirčiuotą *uo*, pvz.: *vđodas*, *grvđodas*, *undvđ*, *sastvđ*, *gru.dvđs*, *rugvđs*, *ba.lvđs*, *dainvđs*, *duonėla.*, *duobė*, *juodvđi.s*, *kuodėli.s*, *suolėli.s*, *kuokinėt* „vakaruoti“.

Tik šiauriniuose ir vakariniuose tarmės pakraščiuose (žr. 35 §) nekirčiuotas *uo* kartais (nedėsninagai) suvienabalinamas, išskyrus tą patį atvejį, kaip ir *ie*, pvz.: *aštuoni*, *juodà*, *nuogà*, *papušuolù* „mažas koks daiktas, vn. įn.“, *sausuolù* „sausas medis“, *tamsuolù*.

§ 53. *uo* dar yra žodžiuose, atėjusiuose iš *ik* arba iš kitų tarmių. Toks *uo* atliepia *ik* trumpą arba ilgą *o*, pvz.: *agranvđomas*, *akamvđomika*, *bulatvđorija* „ambulatorija“, *kalkvđozas*, *kanservatvđorija*, *kanvđoras*, *kilvđogramas*, *kilvđometras*, *malvđonu*.

Tarmėje paprastai trumpo *o* (išskyrus 30 §) nėra, tai ir šiuose žodžiuose tik dėl artikuliacijos, dėl lengvesnio tarimo *o* sudvibalinamas (plg. žadininkų *ik* žodžių su *o* tarimą: čia *o* taip pat sudvibalinamas dėl tos pačios priežasties, pvz.: *núvđtu*, *šlókku*, *suodėli.s*¹⁸ Rm, Dglš).

Vadinasi, nekirčiuotas *ie* visose Rytų Lietuvos tarmėse suvienabalsėjo. Tuo tarpu su *uo* atsitiko kitaip. Nekerčiuotas *uo* lygia greta su *ie* suvienabalsėjo taip pat visame rytiečių plote, bet be rytų dzūkų. Visoje rytų dzūkų tarmėje ir kirčiuotas, ir nekirčiuotas *uo* liko nepakitęs.

¹⁶ Kodėl nekirčiuotas *ie* išliko nepakitęs, žr. 39 §.

¹⁷ Šiose lytyse *ie* vartojamas nedėsninagai, plg. 36 § c.

¹⁸ *uo* nėra toks aiškus, kaip senasis *uo*.

ei

§ 54. Tvirtapradžio *ei* pirmasis sandas prieš užpakalinės eilės balsius ir tvirtapradžio ir nekirčiuoto *ei* pirmasis sandas žodžio gale gerokai paplatėja, tariamas su *a* atspalviu, pvz.: *vėidas, pačāude.ĩ, išravėĩ* „pačiaudėjai, išravėjai“.

§ 55. Tarmės *ei* atliepia lk *ei*, esantį ne žodžio pradžioje ir ne po *l, r, s* (rečiau ne po *n, t*) ir yra tokios pat kilmės, pvz.: *kėĩka, mėĩla., pavėĩsklas, pėĩli.s, šėĩva.s, meĩlũ.mas, nāguteĩ* „šykštuoliui“, *pamateĩ, atānešeĩ*.

§ 56. Tarmės *ei* atliepia lk *ai* žodžiuose *teĩp, kiteĩp, šĩteĩp*, taip pat žodžio gale po minkšto priebalsio, pvz.: *arkleĩ, peĩlei* (žr. 81 §).

§ 57. *ei* yra ir ilgesnėse (su partikula — *eina.s*) bendraties lytyse, pvz.: *aĩteina.s, dari'teina.s, šluoteina.s, veĩpteina.s*, taip pat įvardžiuose *āšeina.s, tũ.jeina.s, abũ.deina.s*, skaitvardyje *dũ.jeina.s* (kitos tarmės turi partikulą *-enos, -enai: āšenos, tũ.jenos, āšenai, tũ.jenai*).

ui

§ 58. Tarmės *ui* atliepia lk *ui* ir yra tos pat kilmės, kaip lk. Šaknies *ui* tarmėje retas. Pvz.: *buĩli.s* „tuščiaaviduris augalas“, *kuĩnæ.* „karvė be ragų“, *kuĩnas, luĩsi.s* „1. buroko, griežčio šaknies galas prie lapų“ (plg. *pre. luĩša. griēĩti.s sũ.vis negardũs*), „2. lūpos neigiama prasme“ (plg. *sustāti.s ir sustāti.s luĩši., li'gei kũ māža*); svetimuose žodžiuose: *buĩnas, muĩlas, pribuĩsi.s* „atsikėlęs iš kitur“.

§ 59. Žodžio gale *ui* yra kaip lk, pvz.: *dařzui, pāšalui, žmōgui*.

§ 60. Tvirtapradis *ui* tarmėje dar yra slaviškos kilmės veiksmazodžiuose, pvz.: *a.blũit, kæ.rũit* „važnyčioti“, *garbũit* „peikyti“, *ratũit* „gelbėti“, *rabũit* „vogti, plėšti“, *pe.lũit*.

Tokias lytis pažįsta visi rytų dzūkai.

oi

§ 61. Šaknies *oi* tarmėje retas. Pasitaiko žodžiuose *póila* „putra“, *koikāla.* „prietaisas, uždedamas ant ratų, smėliui vežti“, *boikāla.* „muštokė“.

§ 62. Naujai susidaręs *oĩ* yra žodžio gale, sutrumpėjęs galūnei, ir būna tik kirčiuotas, pvz.: *galvōĩ, šakōĩ, baltōĩ, žalōĩ, tōĩ, anōĩ*.

Mišrieji dvibalsiai

§ 63. Tarmėje yra senieji mišrieji ir naujai susidarę dvibalsiai. Senųjų mišriųjų dvibalsių yra 16, kaip ir lk (jų tarimą plg. 7, 8 §).

um, am

§ 64. Tarmės *um* atliepia lk:

1. *um: dũmpla.s, dũmuve.s, kuĩpi.s, truĩmpas, pumpurāĩ, rumbaĩ;*
2. *am: tũmsus, tũmsi'baē., kluĩĩpu ~ klampu, skuĩĩba.*

§ 65. Tarmėje *am* yra naujai susidaręs, sutrumpėjęs žodžio galui. Toks *am* yra:

1. Kur pirmasis sandas savo kokybe yra kaip lk. Šis *am* yra kirčiuotas ir nekirčiuotas ir būna šiais atvejais:

a) įvardinių galūnių vn. naud. ir viet., pvz.: *baltám, gerám, tám, anám, ketv'irtám, margam̃, anañ, pinktam̃*;

b) (i)a-kamienių daiktavardžių dg. naud., pvz.: *kelmám, rátam, v'íram, brólam*;

c) a-kamienių veiksmažodžių tiesioginės nuosakos esam. l. dg. l. asm. lytyse, pvz.: *aĩnam, dirbam, n'ėšam*.

2. Kur pirmasis sandas savo kilme yra senasis ilgasis baltų (ir indoeuropiečių) *a*, tarmėje be kirčio sutrumpėjęs iki pusilgio.

Toks *am* yra:

a) o-kamienių daiktavardžių, būdvardžių, mot. g. dalyvių, kelintinių mot. g. skaitvardžių (visi tik šakninio kirčiavimo) dg. naud., įn. lytyse, pvz.: *bála.m, dirva.m, piėva.m, siėna.m, dirva.núota.m, pu.slėta.m, šakóta.m, bėgunča.m, ap'inešta.m, iškúta.m, dv'ílikta.m, pinkólikta.m*;

b) o-kamienių veiksmažodžių tiesioginės nuosakos esam. l. dg. l. asm. lytyse, pvz.: *braũka.m, klaũsa.m, skaĩta.m, bú.va.m, daináva.m, šóka.m*.

§ 66. *am* tarmėje yra svetimuose arba atėjusiuose iš lk žodžiuose, pvz.: *ámžus, ámžinas, kam̃pa.ras, kamšáti.æ*. „kamšatis“.

§ 67. Tarmės *un* atliepia lk:

1. *un*: *dúnda, prabuñda, sukruñta, dundėjimas*;

2. *an*: *brúngus, kúnda, lúnda.ja, rúnka.ja, luñdus* „landus“, *kuñtrus, supruñta, suñkus, kuntri'ba.æ, pérkundau*.

§ 68. *an* yra naujai susidaręs dėl galūnių sutrumpėjimo.

Toks *an* esti:

1. Kur pirmasis sandas savo kokybe yra kaip lk. Šis *an* būna:

a) įvardyje *máñ||mán*;

b) vardažodžių vyr. g. vn. il. lytyse, pvz.: *beržañ, klanañ* „l. slėnin, 2. balon“, *ragañ, baltañ, sausañ, margañ, anañ, katrañ, tañ, dirbaman, iškultañ, iškúoknæ.tan* „išlandžiotan“, *pinktañ, dešimtañ*;

c) vardažodžių vyr. ir mot. g. dg. il. lytyse, pvz.: *laukúosan, miškúosan, piėva.san, tra.bósan, aukštúosan, žalósan, katruósan, tósan, dirbamúosan, išveštósan, tračúosan, pirmósan*.

2. Kur pirmasis sandas savo kilme yra senasis ilgasis baltų (ir indoeuropiečių) *a*, tarmėje be kirčio sutrumpėjęs iki pusilgio.

Toks *an* yra o-kamienių daiktavardžių, mot. g. dalyvių, kelintinių mot. g. skaitvardžių (visi tik šakninio kirčiavimo) vn. il. lytyse, pvz.: *bála.n, dirva.n, piėva.n, slúota.n, áfama.n||afamón, nugenėta.n, padari'ta.n, ve.núólikta.n, pinkólikta.n*.

§ 69. *an* tarmėje yra svetimuose arba atėjusiuose iš lk žodžiuose, pvz.: *ángelas, anti'ėna||antiėna* „antena“, *añtrašas, balañdi.s* „balandžio mėnuo“, *bánda, kántas, kañta.řus, kantúoras, mandaliná, rañkšluosti.s, kamantinėt*.

am, an po sukietėjusių priebalsių žr. 116 § b.

im, in, em, en

§ 70. Tarmės *im, in* atliepia lk:

1. *im, in: kimsas* „kelmas, kupstas“, *nurimk, kiūba, zviūbja, imtėlei; mint, pint, briūksta, liūksta, kinduri's* (pavardė), *mintuvai*.

2. *em, en: pimpæ., simt, tiūpja, kimp'i:næ.; gi.vintæ., klebint, miūkas, piūktas, švinčōnes* „Švenčionys“.

§ 71. Naujai susidaręs *im* yra priebalsinio ir *i*-kamieno daiktavardžių dg. naud. ir įn., pvz.: *akim, akiū, vagim, vagiū, ausim, ausiū, pū.snim*.

§ 72. Naujai susidaręs *in* yra *ia-*, *i-* ir priebalsinio kamieno daiktavardžių vn. il., pvz.: *akiū, ašmeniū, alkšnin, gla.biū, pēlin, nōsin, pū.snin, rudeniū*.

§ 73. Tarmėje *em, en* paprastai yra susidarę nauji. Pirmasis sandas yra senasis ilgasis *e*, tik be kirčio sutrumpėjęs iki pusilgio.

Tokie *em, en* yra:

a) *é*-kamienių daiktavardžių, aukštesniojo laipsnio mot. g. būdvardžių, taip pat būdvardžių su priesaga *-inæ.* vn. il. ir dg. naud. lytyse, pvz.: *puodī'ne.n, paklōte n, žēme.n||žemēn, kapōne.m, piřštine.m, runkōve.m; juodēsne.n, sunkēsne.n, aukštēsne.m, gerāsne.m; gelaži'ne.n, mōline.n, auks.i'ne.m, vi.štine.m;*

b) *em* dar yra tiesioginės nuosakos būt. k. l. dg. l. asm., pvz.: *nēše.m, mū.še.m, tiūpe.m, vēde.m, vēže.m*.

§ 74. *em, en* yra išlikęs žodžiuose su intarpu *m, n*, pvz.: *keūpa, keūša, kreūta, leūpa* „limpa“, *nusteūba, steūpa* „stimpa“, *sugleūba; breūda || braūda, geūda, leūda, skreūda || skraūda, smeūga, teūka*; taip pat žodžiuose *ci.mentas, pleūtas, tastameūtas, žemčūgas*.

ém, én

§ 75. Šie dvibalsiai yra tik naujai susidarę. *ém* yra *é*-kamienių daiktavardžių ir aukštesniojo mot. g. būdvardžių laipsnio galūninio kirčiavimo dg. naud. ir įn. lytyse, pvz.: *katēm, mažesnēm, baltesnēm, lingvesnēm*.

§ 76. *én* yra aukščiau paminėtų kalbos dalių vn. il. lytyse, pvz.: *parugén, pakapén, pamiškén, gražesnén, margesnén, sta.rasnén*.

Apie *ém, én* po sukietėjusių priebalsių žr. 116 §.

§ 77. Mišrieji tarmės dvibalsiai *al, ar, el, er, il, ir, ul, ur* atliepia tuos pačius lk mišriuosius dvibalsius, pvz.: *álkanas, álkaragi.s* (ežero dalies vardas), *saldū'nas; márgint, kařklas, vargūli.s; kēltava* „gyvulys“, *mešvas, peltakī's; pabér'zi.s* „grybo rūšis“, *veřpatæ., beržēli.s; tīltas, piłkšvas, vilkaī; írklas, aždiřži.s* „sukietėjęs“, *pirkà; kūltuvas, kułnas, stulpēli.s; pūrtina, puřvas. kurtini's* „kurčias“.

Tribalsiai

§ 78. Tribalsiai tarmėje reti. Pasitaiko prievieksmiuose, liepiamosios nuosakos esam. l. vn. ir dg. 2 asm. lytyse, pvz.: *perdiēn, peržiēm, daimūi,-te, štuūi,-tē, važūūi,-te, šukūūi,-te*.

Svetimuose žodžiuose tribalsiai pasakomi dėl lengvesnio tarimo, pvz.: *būōmba, bliūmba, puōmpa, puōlka, puōrpe.li.s* „portfelis“, *būūiūkas*.

Šaknies balsių kaita

§ 79. Tarmėje šaknies balsiai kaitaliojasi kaip ir lk — to paties žodžio lytys ir giminiškuose žodžiuose. Tik tarmėje šaknies balsių kaita yra dažnai paveikta fonetinių dėsnų, pvz.: *klibi, klī.ba, klibitū.kas; lipi, lī.pa, lipi.kai; spiri, spi.pa; sti'ri, sti.rēja.; bėga, be.gōja.; sėdi, sa.dėja.; sukū, sū.ka, sū.kūs; mū.ša, mušeikā; drūtās, dru.teikā; dienā, de.nāla.; piēva, pe.vāla.; tvorā, va.rāla.; puōdas, pa.dī'nā.; svōlas, sa.lāli.s.*

Kombinaciniai balsių dėsniai

Asimiliacija

§ 80. Daugiausia asimiliacijos paveiktas yra balsis *e*. Tarmės *e* prieš kito skiemens vidurinės ir užpakalinės eilės balsius gerokai paplatėja ir yra tariamas su *a* atspalviu. Toks *e* yra trumpas ir pusilgis ir fonetinėje transkripcijoje žymimas *æ*, pvz.: *dāda, gi.vāna, vāda, bæ.dū.li.s, næšū, mætū.*

Paplatėjęs tarmės *e* yra ir prieš *ε, bi* (žr. 19, 20, 116 §), pvz.: *pælē, pælot.* Taip pat absoliutinėje žodžio galūnėje ir vienaskiemeniuose žodžiuose, pvz.: *nēsæ., mātæ., runkōvæ., paklōtæ., mæst, væs.*

Tarmės *e*, atliepiančio nekirčiuotą lk *ie* (žr. 36 §), platumas prieš užpakalinės ir vidurinės eilės balsius yra silpnesnis negu aukščiau paminėto *e*. Pvz.: *še.nāuna, re.šutāuna.*

Sukietėję priebalsiai taip pat veikia balsius. Čia balsiai yra pakeičiami net kokybiškai (žr. apie priebalsių kietinimą).

§ 81. Balsių priešakėjimas aprašomajai tarmei, taip pat visiems rytų dzūkams nėra toks būdingas, kaip kitoms tarmėms (pvz., šiaurės vakarų aukštaičių, vidurjo aukštaičių ir Mituvos upyno tarmėje).

Visi užpakalinės eilės balsiai po *j* ir kitų minkštų priebalsių Lkm, kaip ir visose tarmėse, yra supriešakėję. Tik supriešakėjimo laipsnis čia yra mažesnis negu aukščiau paminėtose tarmėse. Labiausiai supriešakėjęs yra tik *a* dvibalsyje ai žodžio galūnėje, pvz.: *brōlei, ki.škei, pēlei, svecei, žōdzeis, slōdzeis, keleis.*

Kontrakcija ir elizija

§ 82. Lkm tarmė, palyginti su kitomis tarmėmis, mažiau linkusi kontrahuoti ir pakenčia hiata, dažniau — *aa*, pvz.: *paa.rėk, paakėk, nepaaina, paaiūi.* Čia pirmasis *a* girdimas daug silpniau negu antrasis. Tačiau yra ir kontrakcijos bei elizijos pavyzdžių: *kraivōki.s, smailaūsi.s, pa.žerē, nēja., nērā, pasīga., pasīrstæ., pasiūti, netais* „neateis“, *netnēs, netmūš, necūks, neždēks* „neuždegs“, *nežmi.k* „neužmiki“, *ñāūgi* „negi“, *pař* „paarki“, *priseis.*

§ 83. Balsių išspraudimas tarmėje — retas reiškinys. Sutikta žodžiuose: *alī.ksnū.s, gimināzija, želektī's* „žaltys“.

§ 84. Balsių pridėjimo pavyzdys rastas tik vienas — *iškālā* „žydų maldykla“.

§ 85. Balsių iškritimas — dažnesnis reiškinys, pvz.: *kalnei, kėlne.s, šulmā* „šilima“, *šulmī's, nežnaū.* Nekerčiuotos sangražos dalelytės *si i* visuomet iškren-

ta, išskyrus tą atvejį, kada žodžio šaknis prasideda *s, š, z, ž*, pvz.: *nesnōri, nesmōka., pazd̄zaūḡa, pasne.š̄ja., pask̄ela., pazd̄rba..*

§ 86 Balsių nukritimas rastas tik svetimuose tarmei žodžiuose, pvz.: *dekālōnas* „odekolonas“, *kardijōnas*, *liēkstrikas* „elektra“, *leventōtus* „elementorius“, *tamabīlus* „automobilis“, *nastaz̄a* „Anastazija“, *zabel̄a* „Izabelė“.

KONSONANTIZMAS

§ 87. *b, p, t, g, k, l, m, n, r, s, š, z, ž, j, v* tariami kaip *lk*, atliepia ruos pačius *lk* priebalsius ir yra tos pat kilmės, kaip *lk* (dėl *l, m, n, r*, sudarančių antrąjį mišriojo dvibalsio tvirtagalį sandą, tarimo žr. 8 §), pvz.: *pabaiḡa, pākula.s, dū.ras* „durys“, *tak̄li.s, gif̄a, kēlmas, lāpai, namai, ramū.mas, sāmāna.s, šaln̄a, zaūni.t, žvirḡždas, ja.ji.mas, vārgas*.

§ 88. *n*, esantis prieš gomurinius *k, g*, virsta liežuviu užpakaliniu (gomuriniu), pvz.: *lūngas, dūnksti.s* „stogas“, *ingr̄ūšti.s* „kamštis“, *žvīnḡa, sūnkei, pinki*.

§ 89. *f, ch, h* tarmėje yra nauji, sutinkami tik svetimos kilmės žodžiuose, pvz.: *fābrikas, fan̄j̄era, fel̄c̄e.ri.s, fīerma, fāntas, filasūofas, frūlōntas, fūorma, fartafijōnas, fūōteli.s; chalōtas, charākta.fus, chūoras, chari.stas, kalchūozas|| chalchūozas; hīerbas, himnas*.

Šiuos žodžius su *f, ch, h* taria tik jaunesnieji tarmės atstovai, o senesnieji *f, ch, h* pakeičia *p, k, g*.

Afrikatos

§ 90. Afrikatos *c, dz, č, dž* tariamos taip, kaip ir *lk*.

§ 91. Tarmės *c* atliepia *lk c* ir yra tokios pat kilmės, kaip *lk*.

Toks *c* esti:

a) garsažodžiuose ir iš jų padarytuose veiksmazodžiuose, pvz.: *cākt, cīnkt, ciñ, cōāmpt, cīnktelt, cīpint, cīps̄et, cvānktelt;*

b) svetimuose žodžiuose, pvz.: *cāgla., cātkv̄a., cāntna.ri.s, cigōras, ci.nas, cinamūōnas, ci.mentas, ingelck̄a* „angliška liga“, *kancilārija, matūōciklas*.

§ 92. *c* dar gali būti kilusi:

a) iš *t+s*: *pāc, aci.gula., aci.neš̄a., aci.suk̄a., acmaūki.s, aciraūti.s;*

b) iš *d+s*: *ka cū.kas* „kad sukasi“, *ka cāka* „kad sāko“, *ka caūsa* „kad saūsa“.

§ 93. Tarmės *c* atliepia *lk č* ir yra tokios pat kilmės, kaip *lk č*, pvz.: *ak̄ēca.s, ažī.pincei* „kulnys“, *pūncei, alekn̄īca, dru.teikīca, mergōcu., pac̄ū, pirc̄ū, gul̄šcas, supūnc̄avau* „supančiojau“, *mač̄aū, skaič̄aū, varč̄aū, aīca, dai.nūōca, gā.lunc̄u* „gulinčiu, vn. in.“, *šōkun̄cu, arč̄aū, balč̄aū, graič̄aū, nemač̄ōm*.

§ 94. Pavardėse su priesagomis *-nsk-* ir *-ausk-* tarmės *c* atliepia *lk s*, pvz.: *škleñckas, škarđiñckas, baranaūckas, gimž̄aūckas*.

§ 95. Tarmės *č* atliepia *lk č* ir yra tokios pat kilmės. Toks *č* esti:

a) garsažodžiuose ir iš jų padarytuose žodžiuose, pvz.: *č̄auk̄št, č̄ākt, č̄ir̄k, č̄irk̄št, č̄ūl, č̄uži-č̄uži, č̄ū.ča., č̄a.ps̄et, č̄auk̄štelt, č̄er̄k̄štelt, č̄ōk̄štelt, č̄ir̄šk̄ēt, č̄ež̄ēt, č̄īnk̄štelt, č̄ū.lint* „prižiūrėti“, *č̄ū.pa.tis* „krapštinėtis“, *č̄irk̄štelt, č̄eč̄elāk̄as* (vartojama, kalbant apie vaikus: linksmi, judrūs), *č̄upl̄a* „apsileidęs, nerangus“,

čurkšlī's, čaudulī's, čulmī.kas „žindukas“. Taip pat žodžiuose činči.bæ.ras „vaistų žolė“, ča.brālei, čemefus „kas nors kartaus“, čuókæ. „apykvailis“, lapuóči.s „lapuotis miškas“;

b) pavardėse, pvz.: čivi.là, činčikas, čeberakas;

c) svetimuose žodžiuose, pvz.: bačkà, četveřgas, čerhà, čepelnī.kas, čeverī.kas, čebátai, čėdas, česnàkas, čigū.nas, kačergà, mōčekka, pali.čà „plūgo dalis“, pečūs, pečū.ràla. „krosnies dalis“, ta.bli.čà, viñčus;

d) dėl asimiliacijos, pvz.: aukščau, nāšči „prieštais dviem kibirams nešti“, nèšča (tar. nuos. vn. I asm.), úšcu (t. p.), paukščū.kas, šaukščū.kas, samani.kšcus „vieta, kur samanos auga“, viřkšča.s.

§ 96. Tarmės dz atliepia lk dz ir yra tokios pat kilmės. Toks dz esti garsažodžiuose ir iš jų padarytuose veiksmažodžiuose, pvz.: dzañkt, dzĩnkt, dziñ, džip, dzi.ru.-dzi.ru. „garsas, girdimas piaunant“, dzuópt (paukščiū.s su snapu dzuópt ruñka.n), dzánktela.t, dziñblint, dzi.rint, dzinksėt „skambėti, žvangėti“, dzingulūót, dzuibint „iš lengvo bėgti“, dzuopsėt „lesinėti“.

§ 97. dz dar gali būti kilusi:

a) iš d + z: ka dzaũka „kad tempia“, ka dziñbja „kad zvimbja“, ka dziřbja „kad zirbia“;

b) iš t + z: adzi.ža, adziřbja, adzviñbja.

§ 98. Tarmės dz atliepia lk dž ir yra tokios pat kilmės, kaip lk dž, pvz.: dzaũkšmas, dzòvæ. „džiova“, dza.vtnt, dzusnà, dzuvėsei, briėdzu., diđzū.ju..

§ 99. Tarmės dž atliepia lk dž ir yra tokios pat kilmės. Tokia dž esti: garsažodžiuose ir iš jų padarytuose veiksmažodžiuose, pvz.: džàkt, džĩnkt, džĩrkšt, džũkt, džĩrgint, džĩnktelt, džũ.ktel;

b) svetimuose žodžiuose, pvz.: džañgai „žvaguliai“;

c) dėl asimiliacijos, pvz.: žvaigždžu., bergždžà, aždžū.vi., iždžūs.

Priebalsių junginiai su j

bj, pj, mj, vj

§ 100. Šiuose junginiuose j yra išlikęs prieš užpakalinės eilės balsius įvairiose žodžio pozicijose, pvz.: bjaurūs, labjaũ, la.bjaũ „truputį į pakalnę“, pabjũ.ra., gũlbju., pjàuna, spjàuna, kuñpju., le.pjaũ, lipjaũ, lupjaũ, kvėpja, pàpela.pju. „palėpių“, lãpju., rupjei (prie.v.), dũ.mja, stũ.mja, ja.mjaũ „ėmiau“, sėmjau, ramjaũ, žėmjũ., kãrvju., kiřvju., kãlvju., le.žũ.vju., mòvjau.

Šiuos junginius su j dažniau ištaria senesnieji tarmės atstovai, jaunesnieji dažnai pasako be j.

Kombinaciniai priebalsių dėsniai

Asimiliacija

Priebalsių minkštinimas

§ 101. Suminkštėję priebalsiai Lkm tarmėje, kaip ir kitose tarmėse, yra prieš priešakinės eilės ir supriešakėjusius balsius, pvz.: bæ.gũ.nas, kũ.bilas, piestà, pabatždi's „1. kaip lk, 2. dalgio dalis“, pušī.næ., šiėkšta, žifbinũ.kas

„vėjo malūnelis“, *šibūti̇s* „1. kaip lk, 2. smulkios malkos“, *raizgalī̇nė*. „pinučių tvora“, *ri̇li̇kšči̇s* „rytinis pienas“, *pušauji̇s* „juosmuo“, *palū̇iė*. „liūtis“, *žobas*, *bulbūiėiūs*, *grėštiėiūs*.

§ 102. Visi priebalsiai, stovį prieš minėtus balsius, yra minkšti (išskyrus *g*). Minkščiausias tas, kur stovi prieš pat priešakinės eilės ar supriešą-ėjusį balsį, pvz.: *beṙži̇nas*, *ki̇ṙvėli̇s*, *kuṗšči̇lei*, *alk̇šṅokas*, *pi̇ṫščū̇kas*, *ž̇viṙḃi̇kas*.

§ 103. Priebalsiai *k*, *g* yra minkšti tik tokiu atveju, kai jie stovi betar-iškai prieš priešakinės eilės ar supriešąkėjusį balsį, pvz.: *akis*, *ki̇ṙvi̇s*, *traū̇ka* *geriȧ*, *kū̇tina*, *gi̇ta*, *ru̇gei̇*, *asisaġbi̇s* „užsisagstęs“.

§ 104. Priešdėlėtų žodžių pirmojo komponento priebalsis, esąs prieš ntrojo komponento minkštą priebalsį, tariamas ir minkštai, ir kietai, pvz.: *ž̇ṅė̇st* || *až̇ṅė̇st*, *až̇v̇ė̇st* || *až̇v̇ė̇st*, *pȧṙti̇st* || *pȧṙti̇st*, *aḋbiṙpt* || *aḋbiṙpt*, *i̇nk̇elt* || *ink̇elt*.

§ 105. Minkštai tariami priebalsiai žodžio gale, išnykus priešakinės eilės alsiams arba *j*, šiais atvejais¹⁹:

a) bendraties galūnės *t*, pvz.: *ai̇t*, *aṙi*, *daiṅu̇oi̇*, *šau̇k̇i*;

b) esam. l. mot. g. dalyvių galinis *t*, pvz., *auḋžu̇ṅi̇* „audžiantis“, *ṗjaunu̇ṅi̇* *piauanti̇*, *rau̇ju̇ṅi̇* „ravinti“, *rau̇du̇ṅi̇* „raudanti“;

c) esam. l. padalyvių galinis *t*, pvz.: *aṫuṅi̇*, *kṙaunu̇ṅi̇*, *li̇puṅi̇*, *še.ṅaunu̇ṅi̇*;

d) liepiamosios nuosakos esam. l. lyčių galiniai priebalsiai (išskyrus *k*, *m* irtais *p*, *n*, *t*), pvz.: *ai̇ṅ* „eiki“, *bȧṫ* „barki“, *grau̇ṅi̇* „griauki“, *gul̇i̇* „gulki“, *š* „leski“, *ṅė̇š* „neški“, *v̇ė̇i̇* „veski“;

e) geidžiamosios nuosakos lyčių su priešdėliu *te-* galiniai priebalsiai (iš-yrus *k*, *p*, *m*), pvz.: *tegėṫ* „tegeria“, *teṅė̇š* „teneša“, *teši̇l̇* „tešyla“, *tev̇ė̇i̇* *tevedȧ*;

f) priešdėlėtųjų veiksmazodžių būtojo kartinio laiko trumpesnių lyčių liniai priebalsiai, pvz.: *až̇ū̇kaš* „užkasė“, *až̇ū̇neš* „užnešė“, *nū̇.vei̇* „nu-:dė“, *sū̇.riṡ* „surišo“, *sū̇.laṡ* „sulesė“;

g) ištiktukuose, pvz.: *bi̇ḋz*, *kl̇ė̇sṫ*, *ṡṡl̇*, *ṧṡṫ*;

h) asmeninio įvardžio vn. naud. lytyje *ṁāṅi̇*;

i) prieveiksmyje *vȧši̇ċ* „čia“;

j) žodžiuose *ġai̇*, *dėl̇i̇*, *pȧk̇ol̇i̇*, *iḋl̇i̇*, *v̇ė̇l̇i̇*.

Priebalsių kietinimas

§ 106. Priebalsiai aprašomojoje tarmėje, kaip lk ir kitose tarmėse, yra eti prieš užpakalinės eilės balsius, pvz.: *l̇apas*, *ṗasaka*, *raṫė̇li̇s*, *ṫakas*, *lu̇lȯja*, *vaġȯja*.

§ 107. Taip pat priebalsiai yra sukietėję prieš lk *e*, *ė*, *-e* (<-ė'n), *-e* (<-en) ir prieš *e* dvibalsyje *ei*.

Lietuvių kalbos tarmėse vieni priebalsiai kietinami dėsningai, kitų priebalsių kietinimas esti sporadiškas. Dėsningai kietinamas *l* dzūkų, vidurio ir tų aukštaičių tarmėse. Priebsalsiai *b*, *d*, *m*, *n*, *p*, *r*, *s*, *š*, *t*, *v*, *z*, *ž* tarmėse li būti kietinami arba dėsningai, arba sporadiškai. Intensyviausiai šie priebalsiai kietinami dzūkų šnektose.

¹⁹ a-c, f-i atvejo galiniai priebalsiai gali būti ir kieti.

§ 108. Vakarų dzūkuose priebalsių kietinimas yra stipresnis negu rytų dzūkų tarmėse. Čia dėsningo priebalsių kietinimo plote²⁰ prieš aukščiau minėtus lk balsius kietinami *l, r²¹, s, š, ž* (dėsningai), pvz.: *sasūle, rėka, šāšatas, žamaicis, žā'mė* Lp, Mrc ir *b, v, d, t, m, n* (sporadiškai), pvz.: *bėga, kārve, vėjas, mėšlas, mėgo, nēr*. Taip pat šiame plote dėsningai kietinami *r, s, š, ž* < *rj *sj *šj *žj; *c, dz* < *tj, *dj, pvz.: *geraū, šaudas, žoci's, gē'ra, važā'vo, žū'rau, gri'sū, cā, dzaūksmas*.

§ 109. Rytų dzūkų tarmės plotą priebalsių depalatalizacijos atžviŕgiu galima suskirstyti į dvi dalis – pietų ir šiaurės. Pietų daliai priklauso ir Lkm tarmė. Šioje dalyje priebalsiai kietinami mažiau negu šiaurėje. Čia prieš minėtus lk balsius dėsningai kietinami *l, r, s* ir sporadiškai – *d, t, n, c, z*. Pradedant Daugėlišio apylinkėmis ir einant į šiaurę, dėsningai kietinami *l, r, s, d, t, n, c, z*. Tverėčiaus tarmėje dėsningai kietinami ir *b, m, p, v*, pvz.: *bėgu, pazbėgė* „pasibėgėk“, *pamėli.nāva., pėdas, pėda*. Daugėlišio apylinkėse *b, m* kietinami sporadiškai.

§ 110. Rytų lietuviai *l, r, s* dėsningai kietina dar Kuktiškių, Tauragnų, Sudeikių šnektose. Kitur *r, s, d, t, n* kietina sporadiškai.

Sukietėję priebalsiai kokybiškai pakeičia po jų einančius priešakinės eilės balsius: šie balsiai gerokai paplatėja ir virsta arba užpakalinės eilės, arba su užpakalėjusiais balsiais. Balsių paplatėjimo laipsnis įvairiose žodžio pozicijose (ir įvairiose šnektose) yra nevienodas.

§ 111. Po sukietėjusių *l, r, s* prieš lk *e* pietinėje rytų dzūkų dalyje gali būti:

a) *a* trumpas, atliepiąs lk trumpą *e* (žr. 26 §), pvz.: *pelanaī, gelažī.ni.s, laī.ni.s, lakōja, lasinēja, gėrklas, pelās, varlās* (dg. gal.), *pāla, vafla* (vn. šauksm.); *dukralās, dvaralūs, giralās, drabulė, grabæ.staī, ragėi; sanī.stæ., sasūo, sani;*

b) *a* pusilgis, atliepiąs lk ilgą *e* (žr. 31 §)²², pvz.: *lādas, lāsals, kra.slāli.s, pilāta., suolāli.s, šalāla., geraldāni.s, gražēlāni.s, slīdēlāni.s; dukrāla., dvarāli.s, girāla., rātas* ~ rētas; *balsāli.s, sasāla., sānas, skalsāni.s, sākmas*.

§ 112. Dvibalsio *ei* pirmasis sandas po sukietėjusio priebalsio taip pat suužpakalėja – *ai*, pvz.: *laidī.mas, paslaidī.s* „išdykęs“, *pušēlai, tra.bēlai; raīkalas, paraīs, raīka; sailū'nas, sāila.s, pū.sai* (plg. 47 §).

§ 113. Tokioje pačioje pozicijoje ir pietų dzūkų tarmėje lk *e* > *a*²³, pvz.: *pelanaī, lazīnis, lakōc* || *lakōc* Jsk, Drsk, Mrk, Dn, Al, Sm, Lpn; *sāulagru'žė, prilasa* Kn, Pnš; *avelās, galvelās, lupelās, mergēla, moterēla, rū'tela* Vs, Lp; *kelā'lis, valā'le; dukrā'le, girā'le; sā'nas, sasā'le, lāisk, muslāido* (ten pat).

²⁰ Dėsningo priebalsių kietinimo plotas vakaruose prasideda nuo linijos Galadusys – vakarinė Lazdijų pusė – Krosna, apima Veisiejų, Leipalingio apylinkes, siekia Marcinkonis. Kitur vakarų dzūkuose minėti priebalsiai kietinami sporadiškai.

²¹ *r* šiame plote dar kietinamas ir prieš lk *i, y, -j* (< -in), pvz.: *rukšmas, rukštė, kōros*.

²² Daiktavardžių su priesaga *-eli.s* ir aukštesniojo laipsnio būdvardžių lytys yra vartojamos ir su minkštu *s*, pvz.: *balsēli.s, skalsēni.s*.

²³ Kiekybės laipsnį rodo transkripcijos ženklas.

§ 114. Vidurio ir rytų aukštaičių tarmėse po sukietėjusio priebalsio lk $e > a$, pvz.: *lā·das, lā·ka, lā·sa, avelās, kaulās, žolās, sūla, vařla* Pn, Btr, Sp, Ktv, Prv, Lbn, Žsl, Bbl.

§ 115. Šiaurinėje rytų dzūkų dalyje balsio kokybė po sukietėjusio priebalsio priklauso nuo kirčio ir nuo pozicijos žodyje:

a) a atliepia nekirčiuotą ir žodžio gale kirčiuotą lk *e*, pvz.: *pelanaī, ladi·ni·s, gegutāla, varnāla, avelās, lu·pelās* Dglš, Bržn, Rm;

b) *e* atliepia žodžio viduryje kirčiuotą lk *e*, pvz.: *lēdas, kuolēli·s, lēka; dvarēli·s, rētas; sēnina* „senystė“, *sēni* „sensta“, *nuslēida, lēidzas* (ten pat).

§ 116. Po sukietėjusių *l, r, s* prieš lk *é* Lkm tarmėje gali būti:

a) *e*, atliepiąs kirčiuotą lk *é* (žr. 38 §), pvz.: *lēla., pu·slē, galēsi; rēksmas, turēja., rēka.; sēkla, sēli·na·s, sēklus, pakasē* „prie Pakaso ežero“, *sēdi, sēmā..*

Dvibalsyje yra *em, en*, pvz.: *pelem, pu·slēm, pabarēm; gerklēn, ža·lēn, pabarēn, pakasēn* (žr. 75 §);

b) *a.*, atliepiąs nekirčiuotą lk *é* (žr. 32 §), pvz.: *aguonāla., du·dāla·s; ra·ki·mas, ra·ksni·s; sa·klalās, sa·dējau.*

Dvibalsyje yra *a.m, a.n*, pvz.: *aguonāla.m, pušāla.m, kāla.m* ~ *kālēm, kepū·ra.m, dū·ra.m* ~ *dūrēm, kū·ra.m* ~ *kūrēm; pu·sa.m, kōsa.m* || *kāse.m* ~ *kasēm.*

§ 117. Kitose rytų dzūkų šnektose ir kirčiuotoje, ir nekirčiuotoje pozicijoje yra *e*, pvz.: *ku·lėjās, velėjatie* „skalbimo laikas“, *velēna, gerklē, sanāle, žemāle* Prd, Dt, Jn, Dglš, Bržn, Rm, *ažuskīēle, ažužīēle* Dt; *rēka, rēkaū; sēsuos, sedėjau* (ten pat).

Adutiškio apylinkėse²⁴ toje pačioje pozicijoje yra *a*, pvz.: *klā·cis, palā·pē, nū·la·kē, mēila., žæ·rā·c* „žerėti“, *gæ·ra* ~ *gērē; pana·sā* ~ *panosē, ilsā·cies* „ilsėtis“, *i·ždva·sa.*

§ 118. Pietų dzūkų tarmėje po sukietėjusio priebalsio lk $e > e$ (ir kirčiuotas, ir nekirčiuotas), pvz.: *audeklēlis, maudzi·klē, mi·lėtau, lantāle, ropāle, ādgule* Jsk, Drsk, Vlk; *rēka, turėtau, dukrā·le, kepūre* Lp, Vs, Lzd, Mrc; *sēmē, sēdzi, seklā·le* (ten pat).

§ 119. Rytų lietuvių tarmėse lk balsio *é* kokybė priklauso nuo kirčio ir nuo pozicijos žodyje:

1. Kirčiuotoje pozicijoje žodžio viduryje visose šnektose yra *é*, pvz.: *kve·tketēli·s, ski·lėtas, gailēsi* Rg, Dbk, Zr, Ds, Stl, Vr, *galeje, tilēž* Šd, *čivilelīs* „vyturėlis“ Všk.

Žodžio gale vienur (Zarasai, Stelmužė, Aviliai, Imbradas, Šeduva, Pavalys, Musninkai, Užublendžiai) kirčiuotoje pozicijoje yra *e*, pvz.: *pelē, varlē* Msnk, Užb, *lelē, varlē* Zr, Imbr.

Kitose rytų šnektose toje pačioje žodžio pozicijoje po kieto priebalsio yra *a* pvz.: *la·lā., ski·lā., varlā·s* Aln, Dbk, Ant, Ds, Vr, *negalā·s, nemi·lā·s* Aln, *ve·ti·klā.* Ds.

2. Nekirčiuotoje žodžio pozicijoje rytų aukštaičių šnektose lk *é* atliepia *a* (išskyrus šiaurės vakarų šnektas²⁵), pvz.: *glā·bi·s, pla·ši·kas, pla·vė.* Aln, Kk, Dbk, Sdk, *ba·bāla., apipi·la.* Aln, *rēplas, žirklas* (dg. vard.) Rg.

²⁴ Adutiškio tarmėje yra išlikę senieji ilgieji *a, e* ir kirčiuotoje, ir nekirčiuotoje pozicijoje, pvz.: *nā·ras, ša·kinē·jau, næ·rā.*

²⁵ Šiaurės vakarų šnektose po kieto priebalsio lk $e > e$, pvz.: *nū·leke* Šd, *nū·pleše* Psv, *lekī·ms, obeles* Pšv.

§ 120. Po *l*, *r*, *s* prieš lk *-e* (<-*é'n*) Lkm, taip pat visi rytų ir pietų dzūkai turi *-bi* (žr. 29 §), pvz.: *dirvelbì*, *pušelbì*, *sáulbì*, *viršū.nelbì*, *žolbì*, *kepurbì*, *pábarbì* ~ *pábare*, *gírnapusbì*, *pákasbì*; *dzienelbì*, *gérklbì*, *svočulbì*, *žurkštelbì* hibr. Vrn, Rdm, Lpn, Mrk, Mrc ir kt.

§ 121. Rytų lietuvių tarmėse lk-*e* (<-*é'n*) vienur atliepia kaip ir dzūkuose *-bi*, kitur *-u*, pvz.: *skaralbì*, *vi.telbì* Kk, *mergelbì*, *žolbì* Ds; *aželbì* || *aželù*, *de.nelbì* || *de.nelù*, *pa.di.nelbì* || *pa.di.nelù* Sdk, *pelù*, *sáulù*, *dì.delù* Rg, *širdaliù* Skp, Pnd.

§ 122. Vidurio aukštaičių šnektose po sukietėjusio *l* lk-*e* (<-*é'n*) atliepia *-a*, pvz.: *ailà*, *kaulà*, *ugnelà* Pn, Btr, Jzn, Ktv, Žsl, Bbl.

§ 123. Po sukietėjusių *l*, *r*, *s* prieš lk-*e* (<-*é'n*) Lkm, taip pat visų dzūkų tarmėje yra *-bi*. (žr. 19, 37 § b), pvz.: *pušàlbì*, *runkàlbì*, *skaràlbì*, *upàlbì*, *acigù.lbì.s*²⁶; *kepù.rbì*, *póžerbì*. „paežerė“, *vóverbì*, *žágrbì*; *pù.sbì*, *rù.damæ.sbì*. „rudmėsė“; *gérklbì*, *martàlbì*, *kepùrbì*, *pùsbì*. (ten pat, žr. 120 §).

§ 124. Rytų lietuvių tarmėse lk-*e* (<-*é'n*) atliepia *-bi* ir *-u*, pvz.: *abì.šalbì*, *skaràlbì*. Adm, *tatù.lbì*, *žòlbì*. Ds, *pàlbì*. || *pàlu*. Msnk, *sáulbì*. || *sáulù*. Sdk, *sáulù*, *žòlu* Ssk, Ld.

§ 125. Šiaurės vakarų šnektose lk-*e* (<-*é'n*) po *l* atliepia pvz.: *giràle*, *grometèle*, *širdàle* Šd, *žòle*, *dì.delè* Psv, *mokì.klè*, *sù.le* Pšv.

§ 126. Vidurio aukštaičių šnektose lk-*e* (<-*é'n*) atliepia *-a*, pvz.: *kaùla*, *dì.dela* Lbn, Krn. Arčiau rytų aukštaičių – atliepia *-u*, *-bi*, pvz.: *pàlbì*, *vařbì* Žsl, *kumàlu*, *pàlu* Plm.

§ 127. Lkm, taip pat ir kitose tarmėse yra žodžių, kur *l* prieš lk *e*, *é* išlieka minkštas, pvz.: *aplæ.paùsi.s*, *blevi¹.za*, *klévas²⁷*, *kazlénas* „kazlėkas“, *klegàtai*, *klebžetas* „netikęs koks daiktas“, *kléiva*, *lėkštæ.*, *leventòrus*, *lepsà*, *lérva* „nerangus“, *meletà* „kur greitai kalba“, *peležirnei*, *sáulegru.dì.s*, *šléiva*, *klegét.*, *klepset.*, *klebint.*, *kleipt.*, *lebèdi.t* „ką nors prastai dirbti“, *lèpt* „vysti“, *lervòt* „šliaužti, negražiai eiti“, *lelòt* „su triukšmu varyti“, *lèptert.*, *plèpint* „ilgai virti“, *pleškét* „smarkiai degti“, *sulepòt* (plg. *bèr sulepòja*. *sulepòja*. *tàštu.*, *tik sulepòja*. *mù.ru.*, *tai ir gřà.va*), *klèst* (išt.).

Taip pat *l* lieka minkštas ir svetimuose žodžiuose, pvz.: *blèkà*, *klæckai*, *klèmkà* „durų rankena“, *klètkà* (plg. *suknàla*. su *klètkà.m* „languota“), *leikà*, *lèmpà*.

Pašvitinio apylinkėse *l* nekietėja prieš lk *e* aukštėlesniojo laipsnio būdvardžių priesagoje, pvz.: *gerelėseñš*, *maželėseñš*.

§ 128. Ir pietinėje, ir šiaurinėje rytų dzūkų dalyje priebalsiai *r*, *s* dažniausiai lieka minkšti būtojo kartinio laiko veikiamosios rūšies vn. ir dg. vard., pvz.: *bàri.s*, *dù.ri.s*, *dàri.s*, *gèri.s*, *òri.s*, *kàsi.s*, *klaùsi.s*, *praùsi.s*. Čia, greičiausiai, *r*, *s* tariama minkštai pagal analogiškas lytis (*bà.vi.s*, *dauži.s*, *màti.s*); kartais pasakoma ir su kietais *r*, *s*: *dù.rbi.s*, *šèrbi.s*, *kàsbi.s*.

²⁶ Po *r*, *s* šiose lytyse žr. 128 §.

²⁷ Žodžių *kievas* ir *leptis* formų su kietu *l* tarmėse nesutikta.

§ 129. Prie balsiai *n, t* Lkm tarmėje ir visoje pietinėje rytų dzūkų dalyje kietėja tik dėl kietinamų (*l, s*) priebalsių įtakos²⁸, pvz.:

a) po *l*: *balnāli.s, katnāli.s, kulnāli.s, pakaļna., balnbi, delnbi, kālmbi, švetnāsna.; patilta., tiltāli.s, šaltākšni.s, baltāsna., šaltāsna.;*

b) po *s*: *baltāsna., gerāsna., gražāsna., juodāsna., mažesnbi, pla.nesnbi, tumsasnbi* (vn. in.); *mergīsta., nuogālīsta., „nēra kuo apsirengti“, sanīsta., stabulē, stabūklas, tarnīsta., tekēsta.s, ubagišta., ženišta., žma.gīsta.*

Po *r* rastas tik vienas žodis *girtāsni.s*. Šiaip *n, t* po *r* pietinėje rytų dzūkų dalyje nekietinami, pvz.: *burnāla., girnāla.s, pirtāla.*

c, d, z

§ 130. Prie balsiai *c, d, z* pietinėje rytų dzūkų dalyje kietinami tik keliuose žodžiuose, pvz.: *caītna.ri.s, cēŗus* „caras“, *grū.ca., bizda.lē, zēbja* „cypia“ (plg. *gerklē zēbja*), *zirzēt, zirzās~zirzēs.*

§ 131. Prie balsiai *t, d, n, c, z* dėsningai kietinami rytų dzūkų šiaurinėje dalyje (žr. 109 §), pvz.: *sēnt, svirnēli.s, dū.kteres* „dukterys“, *nukintē* „nuken-tėjo“, *cēŗus, cēberas* „kubilas“, *dēde, rū.deņa., zirzākli.s, zirzē* „zirzėjo“.

§ 132. Prie balsių depalatalizacijos atvejų yra randama ir lietuviškose BTSR salose, pvz.: *brolālis, šalāle, giesmāle, lakōja, lāisk* Zt, Rmšk, Pls, Grv; *rātus* „reti“, *brēslava* „Brēslava“ Jdl, *pavā.saro, nōru, šār.a* Dmš, Pls; *sasuō, sā.nas, pasēļ, sās~sēs* „sēs“ Dmš, Dvrč, Jdl; *šaimīna, žanōti, gelažēle* (bet *gelāžē*) Pls, Dmš; *dēde, tēvas, rāskreca, dzovina* Zt.

§ 133. Dėl priebalsių kietinimo (ar tai senas, ar naujas reiškinys) galima padaryti keletą sugretinimų. Tarmių faktai rodo, kad priebalsių sukietėjimas tarmėse nėra vienalaikis. Priebalsis *l* kietėjimo laikas vidurio ir rytų aukštaičiųuose bus buvęs XIII–XIVa.; tai rodo nesukietėjęs *l* XIVa. paskolintuose žodžiuose, taip pat kai kurios rytiečių lytys, pvz.: *loīta, luīta*²⁹.

§ 134. Iš senųjų mūsų raštų matyti, kad XVI–XVIIIa. Vidurio ir Rytų Lietuvos tarmėse *l* buvo dėsningai kietinamas, pvz.: *kibirkšteles* 8₂₀, *kumelėlo* 2₄₀, *mēile* 3₁₈, *lagvāi* 5₄₈, *dayles* 184₂₁ „amatai“, *galetu* 315₂₀ ir kt. Š.P.

§ 135. Žodžio *lenta* nevienodas ištartinimas įvairiose rytų aukštaičių tarmėse taip pat rodo, kad *l* kietėjimo laikas tose tarmėse nebuvo vienodas³⁰. Formos *loīt* Šd, *luntā* Msnk, Krnv, Pg, Šk, Pnv, *loīt* Pkr, Slč, Jnš, Pm, *luīt* || *liūt* B kalba, kad šiose šnektose *l* yra sukietėjęs prieš *en<in (en)* ir minėtų formų *en* po sukietėjusio *l>an>on, un*. Tokios lytys randamos tik vakarinėje rytų aukštaičių dalyje. Likusi (rytinė) dalis, taip pat visi rytų dzūkai turi *liūtā (liūt, liūta)*, vadinasi, *l* čia sukietėjo po *en>in* proceso, kitaip būtų *luntā*.

§ 136. *l* kietėjimo laiko nevienodumą rodo *é*-kamenių vardažodžių vienskaitos įnagininko ir galininko galūnės. Vienos tarmės turi galūnes *-u*, pvz.: *kumēlu, skarēlu* (žr. 121, 124 §), kitos *-a*, pvz.: *dī.dela* (žr. 122, 126 §);

²⁸ Šis kietinimas yra sporadiškas, tos pačios lytys pasakomos ir su minkštais *n, t*.

²⁹ A. Salys. Kelios pastabos tarmių istorijai. „Archivum philologicum“, K., 1933, 27 psl.

³⁰ Ten pat.

šiose lytysse *l* yra sukietėjęs prieš *en>in*. Lytys su *-u, -a* po sukietėjusio *l* gal. ir įn. yra sutinkamos tik Vidurio Lietuvoje, taip pat vakarinėje ir vidurinėje Rytų Lietuvos dalyje.

Lietuvos rytuose, taip pat visų rytų dzūkų tarmėse šios lytys yra su *-bi*, pvz.: *skarābi.*, *sāulbi.*, *pāhelbi*, *sāulbi*. Jeigu *l* čia būtų sukietėjęs prieš *en>in*, tada būtų lytys **skarāla.*, **sāula.*, **pāhela*, **sāula*, nes *e* po sukietėjusių priebalsių virsta *a* (plg. 111 §).

Vadinasi, rytinių aukštaičių ir visų rytų dzūkų *l* prieš lk *e, é, -e* (<-*én*), *-ę* (<-*ēn*) yra sukietėjęs vėliau negu Vidurio Lietuvoje, taip pat vakarinės rytų lietuvių tarmėse.

§ 137. Priebalsio *l* kietinimas dar yra lyginamas su analogiška baltarusių kalbos ypatybe, kuri esanti labai sena, paveldėta dar iš vakarų ir pietų rusų kilčių³¹. Bet, turint galvoje tai, kad rytų dzūkų (baltarusių kaimynų) *l* sukietėjo vėliau negu kitų lietuvių tarmių, galima būtų manyti, jog priebalsių kietinimas galėjo būti ir savarankiškas lietuvių kalbos fonetikos rutuliojimosi rezultatas.

Priebalsių supanašėjimas

§ 138. Duslieji priebalsiai prieš skardžiuosius (išskyrus *l, m, n, r, j, v*) suskardėja, skardieji prieš dusliuosius suduslėja, pvz.: *grēbdava.*, *li¹.bdava.*, *mēzdava.*, *prizgaūdela.*, *rēgāza* „rėkdo“, *vīrgāza* „virikdo“, *gēraz bū.va.*, *viz dīrbi*, *mēz duodam*; *dīrpt*, *grēpt*, *mēšt*, *srept*, *vāšt*.

Priebalsis *s* prieš *m* suskardėja žodžiuose *drauzmē*, *graūzmas*, *juozmūlo*.

§ 139. Priedėlyje *už- ž* yra nesuskardėjęs, pvz.: *ū.sla.k* „užlėkė“, *ū.slipė.*, *ušra.pōja.*, *ušvi.ja.*, *ušmatōja.* „1. užvijo ... siūlus, 2. apvyniojo“, *ušōja.*

§ 140. Skardieji priebalsiai, atsidūrę žodžio gale, suduslėja. Tokie suduslėję priebalsiai yra liepiamosios nuosakos esamojo laiko lytysse, pvz.: *vēi ~ vēd* „veski“, *kuñi ~ kañd* „kaški“, *grāp ~ grēb* „grėbki“, *aūk ~ aūg* „auki“, *vēš ~ vēž* „vežki“.

§ 141. Priebalsis *n* prieš *p, b > m*, pvz.: *iṁbrukæ.* „iṁbruko“, *imbrazdēja.*, *iṁbedæ.*, *imbri.da.*, *iṁplaukæ.*, *impūst.*, *impi.skēt.*, *galaṁ būlbu.*, *tōm bāla.n.* *im pečū.*, *im pjātuva.* (plg. *acistō im pjātuva.*), *mām pasākæ.*, *taṁ pacañ.*

§ 142. Tarmėje pažįstama ir progresyvinė asimiliacija, pvz.: *bergšādžā*, *iždžū.vi.s.*, *gri¹.šča*, *kišča*, *neščōbe.s* „neščiausi“, *pirščū.kas*, *pli¹.šča*, *rišča*, *tirščau*, *žvaigždžū.* (dzūk. *iždžū.vi.s.*, *gri¹.šča* ir t. t.).

§ 143. Tolimoji asimiliacija tarmėje yra tik regresyvinė, pvz.: *apšišlūbstæ.*, *išišōra.*, *inšižebōja.*, *išišēpus*, *juši.ški.s.*, *kušāla.*, *šū.šaukæ.*, *šū.slavæ.*, *kušukāva.*, *kušāudæ.*, *kušlābdæ.*, *šu šāke.m.*, *šu šeimi¹.nu*, *šu šitūlo*.

§ 144. Disimiliacija tarmėje sutinkama tik regresyvinė tolimoji, pvz.: *ūordeli.s*||*ūorderi.s.*, *kali¹.duotus*||*kari¹.duotus*, *pārkeļi.s*||*pārkeri.s.*, *tisūrai*||*tisūrai*.

§ 145. Metatezės pavyzdžių yra nedaug, pvz.: *kū.laraiša*||*kū.ralaiša* „grįžtė kūliams rišti“, skoliniuose: *dōre.li.s*||*dble.ri.s.*, *tōlerka*||*tōrelka* (plg. vok. *Teller*, rus. *магеп-ка*), *karvalātas*||*kalvarātas* „ratelis verpti“ (plg. rus. *колесо*), *čeveri¹.kas* (plg. rus. *чепеууку*), *levūroveli.s*||*revūlovēri.s.*

³¹ Ten pat.

§ 146. Garsų samplaikos *ks*, *kš*, *gz* kaitaliojasi, pvz.: *draskt'it*, *dri'kst*; *maskatuót*, *maksatuót* „tabaluoti, plevėsuoti“, *pi.škét*, *pi'kšt*; *tarškét*, *trakšét*; *puškét*, *pukšét*; *vizgét*, *vigzét*; *mėkst*, *mėzga*.

Priebalsių iškritimas

§ 147. Greta atsidūrus tokiems pat priebalsiams, vienas priebalsis iškrenta, pvz.: *išaiti*, *išéti*, *išukuót*, *périst*, *pérahit* „persmeigti, perdurti“, *pú.sausi.s*, *i šakú* „iš šakų“, *i šóna* „iš šono“, *i šaudú* „iš šiaudų“, *pe rugéit* „per rugius“, *pa rásu* „per rasą“.

§ 148. Greta atsidūrus nevienodo skardumo priebalsiams, pirmasis iškrenta, lieka antrasis, pvz.:

$\dot{s} + \dot{z} > \dot{z}$: *ižódæ'*, *ižebója* „išžabojo“, *iža.láva.*, *ižú.va.* „išžvejojo“;

$\dot{z} + \dot{s} > \dot{s}$: *ušóka.*, *úšvilpæ* „užskrido, užbėgo kur nors į viršų“;

$\dot{z} + s > s$: *ú.sukæ.*, *asi.degæ.*, *uspjóbæ.*, *asi.litæ* „kiek užkando“, *asi.mušæ.*, *isi.raukæ.*;

$s + \dot{z} > \dot{z}$: *pú.žali.s*, *ar žémi* „ars žemė“, *kraū žiédus*, *vi žiemà*, *viť žirnius*;

$\dot{s} + z > z$: *i.zirzæ.*, *izi.lója.*;

$g + k > k$: *daū kur*, *daū kárvju.*;

$k + g > g$: *paldu gála.*, *là galù* „lėk palei galą“ (plg. *là galù klúona.*), *siť irnas* „suk girkas“;

$p + b > b$: *visai báras* „visaip barasi“, *teĩ bi.ja.* „taip' bijo“, *grà bátu* „grėbki balą, iš balos sieną“.

§ 149. Iš dviejų vienodo skardumo priebalsių lieka antrasis, pvz.:

$s + \dot{s} > \dot{s}$: *vi šaūka*, *bása šóka* „basas šoka“, *grop šáudus* „grėbs šiaudus“.

§ 150. Kiti priebalsių iškritimai: *api.ni's* (kai kurie tarmės atstovai pasako r *apvi.ni's*), *aukštiéni.kas* „aukštielninkas“, *skiedà* „skiedra“, *ske.d'i'nas* „skiedrynas“, *skrude.lé* (ir *skruzde.lé*), *plú'ksna*.

Priebalsių nukritimas

§ 151. Palyginti su *lk*, tarmės žodyje *undúo* „vanduo“ yra nukritęs *v* plg. rus. *вода*, *ведро*, vok. *Wasser*, anglų *wet* „šlapias“, *water* „vanduo“, bet ūtos ide. kalbos turi be *v*, pvz.: lat. *ūdens* „vanduo“, lot. *unda* „banga“, kr. *udraham* „vanduo“). Lietuvių kalbos tarmėse ši lytis sutinkama su *v* ir *ve*. Tas pats ir su *únta* „vanta“ (plg. lat. *ota* „plaštaka“), bet *vanóitis*.

§ 152. *r* nukritęs jungtukuose *ar*, *ir*. Jungtuke *ar* *r* nukrenta tais atvejais, kai jungtukas eina prieš žodį, prasidedantį priebalsiu, pvz.: *a sakeĩ*, *a mateĩ*, *tainavaĩ*, *a tũ cã*. Jeigu jungtukas *ar* eina prieš žodį, prasidedantį balsiu, *r* ienukrenta, pvz.: *ar aist*, *ar ánaz bú.va.*, *ar i'r kás*.

Jungtuke *ir* *r* gali nukristi ir vienu, ir kitu atveju, pvz.: *kaseĩ* ir *nieka*. *iepri.kasei*, *dú.ra.* ir *nudú.ra.*, *aĩna* ir *aĩna*; *i jáž buvaũ* (priebalsis *r* jungtukuose *ar*, *ir* nukrenta nedėsnigai).

§ 153. *r* yra nukritęs žodyje *da.* „dar“.

§ 154. *l* nukrenta kai kurių prievieksmių galūnėse, pvz.: *kóde*, *tóde*.

§ 155. *n* nukritęs žodyje *indrė* „nendrė“.

Priebalsių pridėjimas

§ 156. Žodžio pradžioje prieš užpakalinės eilės balsius tarmėje pridedamas (nedėsnigai) *v*³², pvz.: *vuoga*, *vuřzga*. Žodyje *uodega v* gali būti ir nepridėtas, jeigu *vuodega* < **uodega*³³.

§ 157. Prieš priešakinės eilės balsius pridedamas *j*, pvz.: *jilgas*, *jiimt*, *jir* (*jir až buvaū*), *jievà*, *jiēna*.

§ 158. Jeigu enklitiko balsis *i* stovi prieš kitą žodį, prasidedantį balsiu (dažniausiai *a*, *i*), tai jis virsta *j* ir prisišlieja prie kirčiuoto žodžio, pvz.: *ò jàs p'inau*, *p'inau žàlu.ju. ru.tàlòt.*; *ò jin kàlna. baltì da.bilàlei*.

Arba *i* lieka, o prie kito žodžio dar pridedamas *j*, pvz.: *i jàs mačau*, *i jàs aūdzu*.

§ 159. Prieš *k*, *t* tarmėje mėgstama pridėti *s*, pvz.: *skrágžda.*, *sketētus* „ketera“, *skabint* „apkabinti“, *skàptert* „gribštert“, *stvért*, *stàkstumca*, *skrumzlė* „kremzlė“.

§ 160. Kiti priebalsių pridėjimai: *šēaudulī's*, *šēaude.t*, *šēatūptis*, *silšėtis*, *ge.tū.kas*.

Priebalsių įterpimas

§ 161. Žodžio viduryje tarp dviejų balsių, hiatui išvengti, įterpiama *j*, *v*, pvz.: *pàje.mæ.*, *nū.je.mæ.*, *pri.je.mæ.*, *api.jauřtu*, *suvuòda.*, *suvėda.*, *suvėja.*, *nuvėja.*, *nuveina*, *suveji.mas*.

§ 162. Kiti priebalsių įterpimai: *želekti's* „žaltys“, *api'nastri.s* „apynaris“, *raiškīti.s*, *sraublī's*, *kri.kšta.las*, *morkvà*.

S A N T R U M P O S

Adm — Adomynė, Kupiškio raj.	Jzn — Jieznas
Al — Alytus	Kk — Kuktiškės, Utenos raj.
Aln — Alunta, Molėtų raj.	Kn — Kaniava, Varėnos raj.
Ant — Antalieptė, Zarasų raj.	Krn — Kruonis, Kaišiadorių raj.
B — Biržai	Krnv — Kernavė, Širvintų raj.
Bbl — Bubliai, Kėdainių raj.	Krv — Kietaviškės, Vievio raj.
Bržn — Birženiškis, Ignalinos raj.	Lbn — Labūnava, Kėdainių raj.
Btr — Butrimonys, Jiezo raj.	Ld — Liudiškės, Anykščių raj.
Dbk — Debeikiai, Anykščių raj.	Lp — Leipalingis, Lazdijų raj.
Dglš — Daugėliškis, Ignalinos raj.	Lpn — Lieponys, Trakų raj.
Dmš — Damošiai, B T S R, Brėslaujos r.	Lzd — Lazdijai
Dn — Dainava, Eišiškių raj.	Mrc — Marcinkonys, Varėnos raj.
Drsk — Druskininkai	Mrk — Merkinė
Ds — Dusetos	Msnk — Musninkai, Širvintų raj.
Dt — Dotėnėnai, Švenčionių raj.	Pg — Pagiriai, Ramygalos raj.
Dvrč — Dvarčiniai, B T S R, Brėslaujos raj.	Pkr — Pakruojis
Grv — Gervėčiai, B T S R, Astravo raj.	Plm — Palomenė, Kaišiadorių raj.
Imbr — Imbradas, Zarasų raj.	Pls — Pelesa, B T S R, Rodūnės raj.
Jdl — Juodelėnai, B T S R, Brėslaujos raj.	Pm — Pamūšis, Pakruojo raj.
Jn — Jonėnai, Ignalinos raj.	Pn — Punia, Jiezo raj.
Jnš — Joniškis	Pnd — Pandėlys
Jsk — Jaskonys, Varėnos raj.	Pnš — Panošiškės, Trakų raj.

³² Lytis su *v* daugiausia vartoja senieji tarmės atstovai.

³³ P. Skardžius. Lietuvių kalbos žodžių daryba, V., 1943, 103 psl.

Pnv — Piniava, Panevėžio raj.	Šd — Šeduva
Prd — Parudaminys, Vilniaus raj.	Šk — Šukionys, Biržų raj.
Prv — Pravieniškės, Kauno raj.	Užb — Užublendžiai, Širvintų raj.
Psv — Pasvalys	Vlk — Valkininkai, Eišiškių raj.
Pšv — Pašvitinys, Pakruojo raj.	Vr — Varliai, Rokiškio raj.
Rg — Raguva, Panevėžio raj.	Vrn — Varėna
Rm — Rimšė, Ignalinos raj.	Vs — Veisiejai
Rmšk — Ramaškonys, BTSR, Varanavo raj.	Všk — Vaškai, Linkuvos raj.
Sdk — Sudeikiai, Utenos raj.	Zr — Zarasai
Skp — Skapiškis, Pandėlio raj.	Zt — Zietela, BTSR, Gardino raj.
Slc — Saločiai, Pasvalio raj.	Žsl — Žasliai, Kaišiadorių raj.
Sm — Semeliškės, Vievio raj.	lk — literatūrinė kalba
Sp — Siponys, Prienų raj.	Š. P. — Syrvids. Punktay sakimu,
Ssk — Siesikai, Ukmergės raj.	Göttingen, 1929.
Stl — Stelmužė, Zarasų raj.	

ФОНЕТИКА ЛИНКМЯНСКОГО ГОВОРА

Я. КАРДЯЛИТЕ

Резюме

В работе описывается звуковой состав, ударение, интонация, вокализм и консонантизм в одном из говоров Северо-Восточной Литвы.

Фонетические явления описываемого говора сравниваются с фактами литовского литературного языка и соседних говоров; где нужно, объясняются и исторически.

В линкмянском говоре сохранились в неударяемой позиции старые долгие балтийские (и индоевропейские) гласные *a*, *e*. Эти гласные в говоре сохранились только как полудолгие. Неударяемый дифтонг *ie* превратился в монофтонг *e*. Сочетания **tj*, **dj* превратились соответственно в *c* и *dz*. Согласные *l*, *r*, *s*, как правило, отвердевают перед *e*, *ė* и перед старым сочетанием *-en*. Согласные *n*, *l*, *c*, *z* отвердевают только в некоторых случаях.